



Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Jakob Scavenius og moralen

Da Aftenbladet væltede kirkens minister

Andersen, Lars

Published in:
Siden Saxo

Publication date:
2013

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Andersen, L. (2013). Jakob Scavenius og moralen: Da Aftenbladet væltede kirkens minister. *Siden Saxo*, (1), 18-25.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

SIDEN SAXO

UDGIVET AF STATENS ARKIVER NR.1 2013



SMAGER AF HEST, MEN LUGTER AF HISTORISK TANKEGODS

AF STEFFEN HARPSØE, REDAKTØR

I disse dage verserer en stor skandale omkring hestekød, og selvom skandalen tilsyneladende udelukkende handler om, at det ikke er blevet oplyst, at der var blandet hestekød sammen med oksekød, så fornemmer man klart den underliggende præmis, at mange danskere føler en uvilje mod at spise hest. Og hvorfor er det nu sådan, når for eksempel franskmændene betragter det som helt normalt? Mindst én journalist har i en mindre kronik peget på årsagssammenhængen. I den før-kristne tid var spisning af hestekød tæt forbundet med dyrkelsen af de nordiske guder. Den katolske kirke havde som sådan ikke noget teologisk dogme mod indtagelse af hestekød, men da Norden blev kristent, blev dette problematisk, da man ville sikre sig, at de nys omvendte befolkninger ikke fortsatte deres hedenske skikke. Spisning af hestekød blev derfor anatema i Norden, og kirken bekæmpede det. Selvom langt fra alle er bevidste om sammenhængen, er det et historisk tankegods, der, trods at fornuften siger noget andet – hestekød er mere magert end oksekød, og der er næppe nogen chance for at blive asatroende af at spise det – endnu ikke har sluppet sit tag i os.

Hestekødsskandalen viser, at visse dele af det historiske tankegods hænger ved, også selvom vi har glemt

den rette sammenhæng. I dette nummer kan læseren selv gå på opdagelse i andre aspekter af det historiske tankegods og vurdere, om der er andre ting, der trækker tråde op til i dag. I artiklen om Vilhelm af Æbelholt, der den dag i dag dyrkes som en helgen af landets katolikker, gives en forklaring på hans helgenkåring, der går på andet end blot hans fromhed – men rykker det ved hans hellighed? I artiklen om Jacob Scavenius og moralen får vi et blik ind i pressens forhold til politikerne og deres privatliv i slutningen af 1800-tallet, hvor holdningen var en noget anden end i dag – men er der alligevel en tråd til i dag? Man kan også få et kig på Danmarks administrative inddeling fra 1660 til i dag – eller rettere få en introduktion til et nyt værktøj, der tillader, at man selv går på opdagelse i den administrative geografi. Det sker i artiklen om Digitaliseringen af Danmarks historisk-administrative geografi. Og endelig kan man læse om Knærodfreden i 1613, om dens historiske betydning både dengang og nu, samt studse over, hvorfor den er markeret i Sverige, men herhjemme er overset af den brede befolkning.

Redaktionen ønsker læserne god jagt på tankegodset.

SIDEN SAXO

MAGASIN FOR DANSK HISTORIE, NR. 1 • 30. ÅRGANG 2013

DISTRIBUTØR:

Syddansk Universitetsforlag

REDAKTØRER:

Peter Fransen, Asbjørn Romvig Thomsen,
Steffen Harpsøe (ansv.)

REDAKTIONSPANEL:

Poul Olsen
Steen Ousager

LAY-OUT:

Donald Jensen, Unisats ApS

TRYK: Narayana Press

ABONNEMENT:

Tegnes ved henvendelse til
Syddansk Universitetsforlag,
Campusvej 55, 5230 Odense M,
Tlf. 66 15 79 99
www.universitypress.dk

GIRONR.: 8042020

ÅRGANG:

2013 kr. 200. Løssalg pr. nr. ved forsendelse
kr. 60. Udlandsabonnement årgang 2013:
Kr. 250.

ISSN: 01 09 6028

DISTRIBUTION:

Magasinpostkontoret. Adresseændring meldes
på tlf. 66 15 79 99.
Siden Saxo udkommer 4 gange årligt.

FORSIDE:

Den prostituerede Laura Nannestad (ca. 1895),
som indirekte var årsagen til Scavenius' fald. *Det Kongelige Bibliotek.*

© COPYRIGHT:

Siden Saxo 2013

INDHOLD

WILHELM AF ÆBELHOLT
THOMAS K. HEEBØLL-HOLM

4

JACOB SCAVENIUS OG MORALEN
DA AFTENBLADET VÆLTEDE KIRKENS MINISTER

18

LARS SCHÄDLER ANDERSEN

BOGNYT

26

KNÆRØDFREDEN – 400 ÅR
– OG HVAD DEN BØR HUSKES FOR

28

LEON JESPERSEN

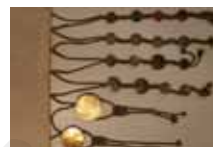
DIGITALISERING AF DANMARKS
HISTORISK-ADMINISTRATIVE GEOGRAFI

40

KATRINE TOVGAARD-OLSEN

SPØRGEKASSEN

50



STATENS ARKIVER

ÅBNINGSTIDER PÅ
STATENS ARKIVERS LÆSESALE:

RIGSARKIVET:

Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.
Fra 2. maj til 31. august, mandag til fredag
kl. 9.00 til 16.00.

LANDSARKIVERNE:

Tirsdag til torsdag kl. 9.00 til 16.00.
Fredag kl. 9.00 til 13.00.
Lørdagslukket fra 1. april til 30. september.
Lørdagsåbning i vinterhalvåret: se
www.sa.dk under de enkelte landsarkiver.

ERHVERVSARKIVET:

Mandag til torsdag kl. 9.00 til 16.00.
Fredag kl. 9.00 til 13.00.

For Statens Arkiver som helhed – Rigsarkivet, Landsarkiverne og Erhvervsarkivet – er læsesalene lukket på søn- og helligdage, Påskelørdag, lørdag efter Store Bededag, fredag efter Kristi Himmelfartsdag, 1. maj, Grundlovsdag, i dagene fra 23. december til 2. januar – begge dage inklusive – samt forudgående lørdag, hvis denne er sidste åbningsdag før jul.

DANSK DATA ARKIV:

Dansk Data Arkiv har ingen egentlig læsesal. Brug af arkivets materialer foregår bl.a. via bestilling af undersøgelser m.m.

www.sidensaxo.dk

Vilhelm af Æbelholt

– stridbar helgen med et stort netværk
og en central rolle i højmiddelalderens mest
celebre ægteskabsskandale



Abbed Vilhelm af Æbelholt var en af middelalderens højtuddannede gejstlige, der ikke så noget modsætningsforhold mellem det åndelige og det at være involveret i politik på højt plan. Som menneske var han ret kompleks, og hans eftermæle defineres i høj grad af den største enkeltstående begivenhed i hans liv, nemlig prinsesse Ingeborg af Danmarks ulyksalige ægteskab med kong Filip August af Frankrig i 1193 – i historiografien kendt som 'Ingeborg-sagen'. Vilhelm spillede nemlig en vigtig rolle i omstændighederne omkring dette ægteskab.

THOMAS K. HEEBØLL-HOLM

Laps og stodder

Lad os starte med en historiografisk karakteristik af Vilhelm. I Niels Skyum-Nielsens *Kvinde og slave* fra 1971 portrætteres han som følger: "Når Vilhelm trådte frem som en stodder og las, var det lettere at tigge på klostrets vegne. Blandt de 120 numre i hans brevbog er der mange betlerbreve. Andre igen er skrevet så slesk og krybende til samfundets højeste, at man derved delvis kan måle den utrolige afstand mellem mennesker." Videre beretter Skyum-Nielsen, hvorledes Vilhelm tugtede sig selv med et asketisk levned, selvom han synes at finde, at Vilhelm snarere var en skinhellig farisæer end en oprigtigt selvpofrende kristen. Ikke desto mindre roser Skyum-Nielsen ham også for hans internationale forbindelser, hans veltalenhed, livserfaring og udholdenhed. Han beskriver endvidere Vilhelm som ekstremt temperamentsfuld og stridbar. Han skriver: "Vilhelm 'brændte' for at revse og redde andre. Som selvbestaltet verdensforbedrer fabrikerede han tordenskrivelser til forskellige abbeder, bisper og paver, nogle så fornærmelige, at de aldrig kan have afgang." Som en sarkastisk slutbemærkning skriver Skyum-Nielsen: "Omstridt og beundret døde han efter et eksemplarisk liv år 1203. Han kanoniseredes 1224 og blev den tredje internationalt anerkendte helgen i dansk historie."

Dette noget kradse billede af Vilhelm kan næppe tages helt for pålydende, ikke mindst pga. *Kvinde og slaves* åbenlyse idiosynkrasier. Ikke desto mindre udgør dette tekststykke et fremragende udgangspunkt til at diskutere forskellige aspekter af Vilhelms levned og skrifter.

På kant med alle

Vilhelm blev født mellem 1125 og 1130. Han var af fransk adelsslægt og blev tidligt i sin barndom sendt til Sainte-Geneviève-klostret i Paris for at blive opdraget af sin onkel, sandsynligvis Hugo 6. Monceaux, der senere blev abbed i St. Germain-des-

Sankt Vilhelm af Æbelholt (ca. 1125/30-1203) blev helgenkåret i 1224 – årsagerne hertil var muligvis ikke udelukkende hans strenge kirketugt og klostervirke. Her ses Æbelholt klosters segl i tre forskellige versioner. Det største er genbrug af Vilhelms eget segl. Man kan se det både på den samtidige kunstneriske stil, samt at Vilhelm i omskriften ikke omtales som "Sankt" (intet "S."). Seglet (gen)brugtes dog både i 1418, 1490, 1532 og 1551, hvilket kan undre, da man sideløbende har haft to andre på hinanden følgende segl, hvorpå Vilhelm angives som helgen – på det ene har han endda helgen-glorie. De anvendtes henholdsvis i 1423, 1481, 1487 samt 1490 (det spids-ovale) og 1532 og 1551 (det lille runde). *Gengivet efter Henry Petersen: Danmarks Gejstlige Sigiller fra Middelalderen, 1886.*

Prés. Vilhelm synes at have været en flittig og pligtopfyldende elev, og i 1148, da Sainte-Geneviève blev reformeret af Augustinerne fra St. Victor-klostret, blev Vilhelm en regelbunden kannik ved klostret.

Alt var dog ikke godt. Ifølge både Vilhelms *Vita* og et samtidigt brev fra pave Alexander 3. blev Vilhelm uvenner med abbed Guarin af Sainte-Geneviève og de andre kannikker. I 1164 blev Vilhelm angiveligt straffet hårdt af Guarin for ulydighed i forbindelse med valget af en prior i klostret. Vilhelm stak imidlertid af og klagede til paven, og Guarin har sandsynligvis fået en reprimande for sin behandling af Vilhelm. Kort efter anklagede kannikkerne imidlertid Vilhelm for at have stjålet hovedet af klostrets skytshelgen, Sankt Geneviève, og selvom Vilhelm blev frikendt, har han formentlig på dette tidspunkt været *persona non grata* i klostret. I 1165 skrev Absalon, der havde studeret i Paris, til klostret og bad dem sende franske kannikker til Danmark for at reformere Eskilø kloster i Roskilde fjord. Mange historikere hævder, at Absalon specifikt inviterede Vilhelm, idet de antageligt var gamle studiekammerater, men jeg har mine tvivl om denne udlægning. Jeg er mere tilbøjelig til at mene, at Vilhelm fik valget mellem at drage til Danmark eller at fortsætte med at blive chikaneret i klostret. Således kan hans ophold i Danmark ses både som en straf og som en forfremmelse.

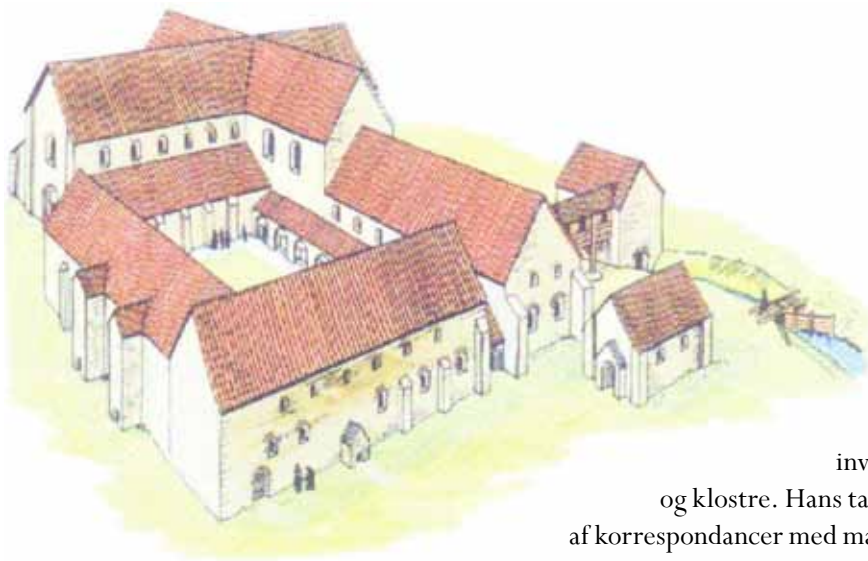
I efteråret 1165 ankom Vilhelm til Danmark og begyndte at reformere det augustinske Sankt Thomas kloster på Eskilø. Ifølge hans *Vita* var klostret forfaldent, og kannikkerne var mere optagede af druk og hor end af at tjene Herren. Der gik da heller ikke lang tid, før de danske kannikker gentagne gange forsøgte at tage livet af Vilhelm for at forhindre hans strenge reformer af klostret. Men med hjælp fra guddommelige kræfter sejrede Vilhelm, og han havde held til at reformere klostret og indføre det strenge og afholdende liv, der var passende for augustinske kannikker af den victorinske observans. Formentlig i 1175 blev klostret overført til Æbelholt i det nordøstlige Sjælland, og det blev omdøbt til Sankt Thomas af Parakleten (Heligånden).

Selvopfattelse og netværk

Tilføjelsen af 'Parakleten' til klostrets titel Sankt Thomas er gådefuld, for det eneste andet kendte kloster af samme navn var det, Pierre Abélard grundlagde i 1120'erne i Champagnes skove. Det er ikke umuligt, at Vilhelm i nogle henseender har sammenlignet sit liv med Abélards. Denne mistanke rejser sig i hvert fald, når man læser hans *Vita*. Vilhelm var i egen selvforståelse en miskendt og forfulgt begavelse – ligesom Abélard. Således blev begge forfulgt og drevet i eksil af deres kolleger; Vilhelm til Danmark og Abélard til St. Ghildas de Rhuys i det vestlige Bretagne; steder som begge øjensynligt har anset som barbariske egne. Endvidere udsattes både Vilhelm og Abélard for gentagne mordforsøg fra de lokale, barbariske kannikker.



Pave Alexander 3. (1100/1105-1181, pave 1159-1181) er en af kilderne til vores viden om Vilhelms tidlige karriere, da vi har overleveret et brev, der beskriver en strid mellem Vilhelm og abbed Guarin af Sainte-Geneviève, hvor Vilhelm var kannik. Billedet viser dog Alexander 3. i en langt mere omfattende strid, som han selv var involveret i – den med den Tysk-Romerske kejser. Her underkaster Frederik Barbarossa sig pavens autoritet. *Fresko af Spinello Aretino (1345-1410) i Palazzo Pubblico, Siena.*



En af Vilhelms mere meriterende bedrifter var flytningen af Sankt Thomas-klostret til Æbelholt, hvor det blev stort og driftigt under hans strenge ledelse. Som det fremgår af rekonstruktionstegningen af Æbelholt kloster, blev det stort og rigt. Rekonstruktionstegning af unavngiven kunstner, gengivet efter www.katolsk.no.

Endelig kunne arkæologiske udgravninger af Æbelholt indikere, at klostret var placeret i et uopdyrket område langt fra alfarvej – præcis som Abélards Paraklet. Om end forbindelsen til Abélard er spekulativ, er det dog tankevækkende, at Vilhelm valgte netop dette navn til klostret, da han flyttede til Nordsjælland.

I Danmark blev Vilhelm snart involveret i reformer af den danske kirke og klostre. Hans talrige og elegante breve indeholder dele af korrespondancer med mange af de vigtigste gejstlige i Danmark såvel som i Europa, primært Frankrig. Disse breve har traditionelt været

undersøgt for deres syn på venskab og for Vilhelms ideologiske udgangspunkt i den pågående kirkereform. Jeg vil dog påpege, at mens Vilhelm ganske vist besang venskabet lyksaligheder, var han også i stand til at udnytte denne 'venskabets diskurs' til følelsesmæssig afpresning og til at true modtageren til at give efter for Vilhelms ønsker.

Derudover fungerede Vilhelm som Absalons franske forbindelse og som lærer for danske stormandssønner. Blandt disse stormænds sønner var de væsentligste Sune-sønnerne Anders og Peder, nevøer til ærkebiskop Absalon, lederen af Hvideslægten. Således var Vilhelm involveret i uddannelsen af næste generation af magtfulde Hvider, nemlig Peder Sunesen, der i 1192 blev biskop i Roskilde, og Anders Sunesen, der i 1194 blev kansler for kong Knud 6. og i 1201-1223 var ærkebiskop i Lund. Efter endt uddannelse hos Vilhelm studerede de bl.a. i Paris, og Vilhelm sørgede løbende for deres trivsel i Frankrig gennem korrespondance med de franske gejstlige, ikke mindst abbed Stefan af Sainte-Geneviève, hvor Peder studerede. Det skal her bemærkes, at mens nogle forskere har understreget, at Vilhelm og Absalon var venner og dermed ligemænd, så viser nyere forskning tydeligt, at deres forhold snarere var hierarkisk med Vilhelm som Absalons undergivne.

Forfatter, hovedperson og del af et europæisk netværk

Vilhelm producerede i løbet af sit liv en stor mængde af tekster, og han er en af de personer fra det 12. århundrede i Danmark, som vi har mest materiale om. Skrifter om og forfattet af ham er følgende:

- Breve angående Sankt Thomas-klostret og dets forvaltning.
- Vilhelms såkaldte brevsamling *Epistolæ abbatiss Willelmi*. Brevene var officielt en øvelse i *ars dictaminis* [skrivekunst], men promoverede også det victorinske syn på kirken og verdslig, international politik. Formålet med og sammensætningen af brevsamlingen har været meget debatteret blandt forskere. Et af de vigtigste

stridspunkter er, om brevene overhovedet blev sendt, eller om de var decideret fiktive. Jeg afstår her fra at gå i detaljer om denne debat, men jeg vil bemærke, at selv hvis de er fiktive, forbliver de en vigtig kilde til Vilhelms levned og netværk.

- I forbindelse med forhandlingerne om Ingeborgs genindsættelse som dronning af Frankrig producerede Vilhelm endvidere en genealogi over de danske konger, *Wilhelmi Abbatis Genealogia Regum Danorum*, der beviste, at Filip og Ingeborg ikke var beslægtede ud i syvende led.
- Endelig råder vi over en række forskellige skrivelser forfattet i forbindelse med Vilhelms kanonisering. Disse er helgenvitaet *Sancti Willelmi Abbatis Vita et Miracula*, breviariet *De Sancto Willelmo Abbate et Confessore* og traktaten *Tractatus Beati Guillelmi. De reuelatione capitis et corporis beate Genouefe*, der angiveligt giver Vilhelms egen udlægning af tyveriet af Sankt Genevièves hoved.

Det er også fra disse kilder, vi har de danske partsindlæg til den mest bemærkelsesværdige begivenhed i Vilhelms liv – nemlig hans rolle i forberedelsen af ægteskabet mellem kong Knud 6.s søster, Ingeborg, og Filip August af Frankrig i 1193 og i de efterfølgende forhandlinger for at få Filip til at tage hende tilbage.

Bortset fra Vilhelm havde en række danskere fra aristokratiet fået deres uddannelse i Paris enten ved Notre Dames katedralskole, på St. Victor-klostret eller på Sainte-Geneviève klostret. De vigtigste af disse var Absalon og hans nevøer Peder og Anders Sunesen, men noget tyder på, at også biskop Valdemar Knudsen af Slesvig var uddannet der. Den kontinuerlige forbindelse til Frankrig synes dog især varetaget af Vilhelm.

Endvidere var også de førende gejstlige i Norge uddannet på St. Victor-klostret. Således var de tre første ærkebisper af Nidaros alle victorinere, og de vedligeholdt korrespondance med St. Victor hele deres liv. I denne sammenhæng er ærkebiskop Erik Ivarsson særligt interessant, fordi han i 1190 havde et opgør med kong Sverre af Norge og drog i frivilligt eksil til Danmark med de fleste af de norske biskopper. De søgte tilflugt hos Absalon i Lund, og med dansk støtte bekæmpede de kong Sverre med pennen. Således fremstår Absalon og hans nevøer i 1190'erne som de ubestridte ledere af den skandinaviske afdeling af det victorinske netværk, og fra Lund forsøgte denne forenede nordiske kirke via appel til paverne i Rom at få den franske og den norske konge til at bøje sig for deres vilje. Dette victorinske netværk har spillet en stor rolle i ægteskabet mellem Ingeborg og Filip, men først skal kronologien i Ingeborg-sagen opridses.



Et velbevaret bevis for, at Ingeborg efter 1213, hvor hun blev taget til nåde af Filip August, levede en "normal" tilværelse som dronning, er hendes bønnebog og kalender (psalter) fra ca. 1203. Her ses en side, der viser maj måned med tvillingens stjernetegn og optegnelser af hendes forældres dødsdage ved 5. og 12. maj for henholdsvis dronning Sophie og Kong Valdemar. Musée Condé, Chantilly.

Isabelle af Hainault (1170-1190) var Filip Augusts første kone, men hun døde i barselssengen kort efter fødslen af to tvillingedrenge, Robert og Filip. Sønnerne levede kun i fire dage, men havde en tre år ældre bror, den senere kong Louis 8. Her ses Isabellas seglstampe og segl. *British Museum*.



Ingeborg-sagen

I 1190 døde Filip Augusts hustru, Isabelle af Hainault. Efter at være vendt hjem fra det tredje korstog i 1191 begyndte Filip at lede efter en ny kone. Valget faldt på Ingeborg. Den 14. august 1193 ankom Ingeborg til Amiens. Her blev hun straks ved ankomsten gift med den franske konge, og den næste dag, 15. august, blev Ingeborg kronet til dronning af ærkebiskoppen af Reims, Guillaume Aux Blanches Mains, leder af det meget magtfulde fyrstehus, Blois-Champagne. Umiddelbart efter kroningsceremonien indtraf imidlertid noget højst uventet: Filip forstødte Ingeborg og bad de danske gesandter om at tage hende med hjem igen. De nægtede, og Ingeborg sendtes til et hus nær Cysoing til forvaring af unge ugifte adelsfrøkner. Angiveligt forhindrede hun her i at sende nyheder til Danmark om hendes situation. Den 5. november 1193 erklærede ærkebiskop Guillaume og de franske biskopper ægteskabet annulleret, idet de hævdede, at Filip og Ingeborg gennem Isabelle af Hainaut var direkte beslægtede i syvende led, hvilket var for nært beslægtet ifølge den kanonisk ret. I løbet af foråret eller sommeren 1194 klagede danskerne til pave Cølestin 3. over Filips behandling af Ingeborg. De erklærede, at omstødelsen af ægteskabet var ulovlig, da det påståede slægtskab inden for syvende led beroede på, at franskmændene fejlagtigt antog et fælles slægtskab gennem Karl den Gode af Flandern, Knud den Helliges søn. I efteråret 1194 drog en dansk delegation under ledelse af Anders Sunesen og Vilhelm af Æbelholt til Rom for at udlægge den danske sag. I Rom fik de pavelige breve, der bekræftede, at omstødelsen af ægteskabet var ulovlig, og i vinteren 1195 rejste danskerne til Frankrig for at fremlægge deres sag for kongen i Paris. Undervejs blev de fængslet to gange af hertugen af Bourgogne, men takket være abbederne af Citeaux og Clairvaux blev danskerne løsladt, og de ankom til Paris i marts for at fremlægge deres sag. Men trods de pavelige breve og

danskernes bevis for, at Filip og Ingeborg ikke var beslægtede, ville hverken Filip eller de franske biskopper tage Ingeborg tilbage, men forhalede i stedet sagen ved at sende deres egne gesandter til Rom for at tale Filips sag. Med uforrettet sag måtte danskerne altså forlade Paris.

Det næste år, i 1196, giftede Filip sig med den tyske prinsesse Agnes af Meranien trods paveligt forbud, og det blev et foreløbigt punktum i den på alle måder uforløste situation. I 1198 blev Innocens 3. imidlertid pave, og i modsætning til sin forgænger havde han ikke tænkt sig at acceptere Filips blæsen på ægteskabets ukrænkelighed. I 1198 og 1199 truede Innocens gentagne gange Filip med interdikt af Frankrig, hvis han ikke gav afkald på Agnes og tog Ingeborg tilbage, og i januar 1200 blev Frankrig lagt under interdikt. Efter otte måneder gav Filip op, forskød på skrømt Agnes (der døde året efter) og accepterede en midlertidig forsoning med Ingeborg. Alligevel forsøgte han igen året efter at blive skilt fra Ingeborg, men da Filip heller



Pave Cølestin 3. (ca. 1106-1198, pave 1191-1198) gav i første omgang det danske parti medhold i Ingeborg-sagen, men efter at Filip August i 1196 mod paveligt forbud alligevel giftede sig med Agnes af Meranien, synes Cølestin ikke at have foretaget sig mere. Samtidig bogillustration, der viser Cølestin 3. og Kejser Henrik 6. *Fra Petrus Ebulo: Liber ad honorem Augusti, 1196.*

Innocens 3. (1160/61-1216, pave 1198-1216) var en meget aktiv pave, der blandt andet stod bag det fjerde laterankoncilium, det fjerde korstog, bekæmpelsen af det albigensiske kætteri, og så blandede han sig meget i verdslig politik, herunder de fransk-engelsk-tyske stridigheder. Han stod strengt på pavedømmets autoritet og var derfor også meget aktiv i Ingeborg-sagen, hvor han med interdikt og trusler om same overbeviste Filip August om det fornuftige i at tage Ingeborg til nåde. *Fresco af Magister Conxolus i Sacro Speco (Sankt Benedikts grotte), San Benedetto-klostret i Subiaco, foto af Renzodionigi.*

Slottet i Etampes, hvor Ingeborg tilbragte en del tid mod sin vilje, står i dag i ruiner, men var i middelalderen et imponerende slot. Et kongeligt palads med fæstning fra 900-tallet blev i 1130-1150 erstattet af en den borg, hvoraf kernetårnet stadig kan ses. Filip August udvidede slottet kraftigt, og under Hundredårskrigen var det belejret mange gange, men blev først revet ned på ordre af kong Henrik 4. (konge 1589-1610). Herses, hvordan slottet så ud i begyndelsen af 1400-tallet, og hvad der i dag er tilbage af kernetårnet. Den middelalderlige illustration er fra den berømte og rigt illustrerede bønnebog *Le Très Riches Heures de Duc de Berry*, ca. 1412-1416. Musée Condé, Chantilly; foto: CJ DUB, Wikimedia Commons.

ikke denne gang havde held med sit forhavende, sendte han Ingeborg i forvaring på slottet i Etampes. Her forblev hun, indtil Filip pludselig i 1213 anerkendte hende som sin lovformelige hustru.

Trolldom og en manglende hær – forklaringer på forskydelsen

Samtidige krønikeskrivere såvel som moderne historikere har været noget forvirrede over dette mærkelige forløb. Den engelske munk William af Newburgh antog, at ægteskabet ville give den franske konge krav på den engelske trone via gamle danske rettigheder hertil. En videre forudsætning herfor var ifølge William, at danskerne som medgift skulle levere en flåde og en hær til erobringen af England. Denne udeblev imidlertid, og medgiften blev i stedet 10.000 mark. Den franske krønikeskriver Rigord hævdede, at ægteskabet fra starten var problematisk, ikke blot pga. det formodede slægtskab, men også fordi Ingeborg på bryllupsnatten midlertidigt havde gjort Filip impotent gennem trolldom. Moderne historikere betvivler disse og andre forklaringer fra Ingeborgs samtid, og de stiller sig generelt uforstående over for både hændelsesforløbet, og hvorfor Filip overhovedet gik med til ægteskabet til



at begynde med. I begyndelsen af 1190'erne var danskerne nemlig allierede med hertug Henrik Løve, greven af Flandern og den engelske konge, fjender af kong Filip August og hans allierede, de tysk-romerske kejsere af Staufenslægten. Således ville ægteskabet ikke umiddelbart tjene noget formål, og siden 1980'erne har de fleste historikere antaget, at ægteskabet blev indgået af uklare årsager, og at Filips forskydelse af Ingeborg beroede på personlige og seksuelle grunde. Med hensyn til planlægningen af ægteskabet har alle historikere siden det 19. århundrede antaget, at det var abbed Vilhelm og Filips rådgiver i gejstlige anliggender, Broder Bernard af Vincennes, der udtænkte og arrangerede det.



Ingeborg – eller Isambour, som hun kaldtes på fransk – fik en royal begravelse ved sin død i 1237 eller 1238. Filip tog hende til nåde i 1213, omtalte hende i sit testamente som *carrisima uxor* [kæreste kone] og gav hende en stor enkepension. Her ses hendes gravsten i Saint-Jean-en-l'Isle klosterkirke; et kloster, hun selv havde grundlagt. Hun havde dog i sit testamente ønsket at blive begravet i Saint-Denis, hvor Filip og resten af de franske kongelige var begravet, men det nægtede kong Louis 9. (senere Sankt Louis). Louis var barnebarn af Filip og hans første kone, Isabelle af Hainault. Aftegning af gravsten i kirken i Saint-Jean-en-l'Isle af Steffen Harpsøe (efter gammelt billede, hvorfor indskriften er ulæselig).

Nyt lys på årsagerne

Jeg finder dog grund til at betvivle disse forklaringer, både om hvorfor og af hvem ægteskabet blev arrangeret, og om hvorfor Filip forstødte Ingeborg. Efter min mening har de traditionelle tilgange til Ingeborg-sagen to grundlæggende problemer. For det første har tilgangen været for frankocentrisk. For det andet beror tilgangene på en alt for troskyldig læsning af Vilhelms breve, en af de vigtigste danske kilder til forløbet.

Den frankocentriske tilgang skyldes i virkeligheden, at historikerne ikke har stillet et mere dybdegående *cui bono*-spørgsmål. Skal vi virkelig tror på, at ægteskabet blev udtænkt og planlagt udelukkende af Vilhelm og Bernard, og at de egenhændigt kunne overbevise kongerne om nytten af ægteskabet? Næppe, det forekommer mig snarere, at ægteskabet blev udtænkt og planlagt af ærkebiskop Guillaume af Reims, abbed Stefan af Sainte-Geneviève (fra 1191 biskop af Tournai) og Absalon, mens Filip var på korstog. Mellem 1188 og 1190 korresponderede disse om andre sager vedrørende Sainte-Geneviève, hvilket medførte, at den franske kannik Gaufridus sendtes til Danmark som gesandt. På samme vis har Vilhelm muligvis været i Frankrig i begyndelsen af 1190'erne for at arrangere ægteskabet. Denne samme Gaufridus var en af Vilhelms kontakter, da han i 1195 kom til Paris med de danske krav. Ærkebiskop Guillaume og hans brødre havde siden 1180'erne været blandt kong Filips nærmeste rådgivere, og i kongens fravær fungerede ærkebiskoppen som regent i Frankrig. Abbed Stefan var Guillaume's håndgangne mand, ligesom Vilhelm var Absalons. Det forekommer således sandsynligt, at ægteskabsforhandlingerne blev påbegyndt af disse ærkebisper og deres mænd, mens Filip var på korstog i 1191.

Men til fordel for hvem? Et sådant ægteskab ville give Absalon, Hviderne og victorinerne direkte indflydelse ved det franske hof. Endvidere havde Ingeborg ry for

Sainte-Geneviève-klostret lå lidt uden for Paris og siges at være grundlagt af kong Clovis I. i år 502. I 1148 blev det reformeret med en ny abbed fra Sankt Victor-klostret pga. manglende disciplin. Det havde et stort bibliotek og var en af grundstenene til det senere universitet i Paris. Flere skandinaver studerede der op gennem middelalderen. I 1700-tallet forfaldt klostret dog, og kong Louis 15. lod kirken ombygge til det nuværende Panthéon. *Kobberstik fra 1800-tallet, der viser kirken, som den så ud i starten af 1700-tallet.*



Ærkebiskop Guillaume aux Blanches Mains (1135-1202), hvilket kan oversættes til Vilhelm Hvidhænder, var en meget indflydelsesrig mand, der tilhørte kredsen af den franske konges nære rådgivere. Han var ikke blot ærkebiskop af Reims (fra 1175), han var også Filip Augusts onkel og fra 1179 kardinalpræst af Santa Sabina. Alligevel blev han af tvunget til at erklære ægteskabet med Ingeborg ugyldigt – et ægteskab, han sandsynligvis selv havde været med til at forhandle på plads. Her ses Guillaumes våbenskjold med kardinalhat som værdighedstegn. *Grafik af Odeja, Wikimedia Commons.*



at være meget religiøs, og victorinerne kan have håbet på, at hun kunne påvirke den franske konges politik i en gunstig retning for ordenen. For Blois-Champagne-huset var der yderligere en række fordele ved dette ægteskab, men her vil jeg blot nævne, at Ingeborg antageligt ville være dette fyrstehus dybt loyal, da det var hendes eneste støtter i Frankrig, samt at en dansk-fransk alliance mod England ville give Blois-Champagne mulighed for at tage hævn over deres arvefjender, de angevinske konger af England. En sådan dronning kunne altså blive et magtfuldt redskab i hænderne på de ledende franske og danske gejstlige og stormænd.

At overbevise et par konger

Men hvordan fik de så overbevist kongerne om fordelene ved et ægteskab mellem to fjerntliggende lande allieret med hver sin fjendtlig adelsfraktion i det Tysk-Romerske

Rige (hhv. Danmark med Welferne og Frankrig med Stauferne)? Det forekommer mig, at William af Newburgh faktisk havde ret i at antage, at Filip var blevet lovet krav på den engelske trone og i særdeleshed dansk militær støtte. Det er formentlig således, at ærkebiskop Guillaume og hans folk overbeviste Filip om fordelene ved ægteskabet, og at det først er i foråret eller sommeren 1193, at danskerne endeligt afviste militær hjælp og i stedet tilbød penge. Mht. Knud er det sandsynligt, at udsigten til allierede i begge kejserlige fraktioner var ønskværdig for den danske udenrigspolitik, der i disse år var optaget af en ekspansion i Nordtyskland og i Østersøen. Faktisk havde Knud forgæves forsøgt at få en anden søster og sin moder gift med Staufiske fyrster i 1180'erne. Staufernes allierede var således en acceptabel *second best*. Jeg finder det således usandsynligt, at Absalon og ærkebiskoppen af Reims ville tillade gejstlige undersåtter som Vilhelm og Broder Bernard at planlægge og udføre så vigtig en sag uden deres indblanding.



Filip August (1165-1223, medkonge 1179-1180, konge 1180-1223) var en egenrådig mand med en klar ideologi om kongens suverænitet og dennes direkte kontrol med hele riget, hvilket han havde en del held til. Det bragte ham i konflikt med mange af hans store vasaller; især de engelske konger; der ved Filips tronbestigelse havde godt halvdelen af Frankrig som len. I den sammenhæng var en alliance med en dansk flåde særligt attraktiv. Her ses Filip August (til højre) sammen med kong Rikard Løvehjerte og dennes søster Joan, som også var på tale som hustru for Filip. *Bogillustration i Mathew Paris: Historia Anglorum, ca. 1230, British Library.*

Men hvorfor afviste Filip Ingeborg efter kroningen? Forskningen har som nævnt været meget optaget af, hvad der kan være sket i bryllupssengen den 14. august, og det er muligt, at begivenhederne den nat fremprovokerede Filips væmmelse. Men jeg finder dog en anden forklaring lige så plausibel. Filip havde siden sin kroning i 1179 kæmpet med sin fars rådgiveres formynderi og særligt Blois-Champagne-fraktionen. Efter det tredje korstog var de fleste af disse døde. Kun ærkebiskop Guillaume af Reims var tilbage. Filip kan meget vel være blevet overbevist af ærkebiskoppen – eventuelt bistået af abbed Stefan og Broder Bernard – om fordelene ved ægteskabet gennem løfter om krav på den engelske trone og dansk militær støtte, men da denne mulighed forsvandt, og den eneste fordel ved ægteskabet var en monetær medgift, kan Filip have følt, at han var blevet taget ved næsen. Men han gjorde dog gode miner til slet spil og brugte ægteskabet til et opgør med sin fars rådgivere i den tro, at en skilsmisse ville være en formsag. Ved at forstøde Ingeborg umiddelbart EFTER, at ærkebiskoppen havde kronet hende, viste Filip, at han var den eneste og absolutte hersker i Frankrig, og at han gjorde præcis, som det passede ham. Følgelig kan omstødelsen af ægteskabet ses som Filips endelige opgør med sin fars rådgivere, og det indvarslede, hvad der ville være kendetegnende for resten af Filips regeringstid: et kongerige under én suveræn hersker betjent af et loyalt bureaukrati befolket af lavadelige, der skyldte Filip alt.

Selvscenesættelse

Vi kommer nu til det andet problem i den traditionelle forskning i Ingeborg-sagen, nemlig den noget godtroende læsning af Vilhelms brevsamling. Meget af det, vi ved

om Ingeborg-sagen, stammer fra denne brevsamling, men vi ved ikke, hvilke breve der blev sendt, om brevene blev redigeret, da de blev kompileret, endsige hvorledes brevene i særligt anden del af samlingen blev udvalgt. Endvidere var Vilhelms breve langt fra objektive fromme beretninger. De var snarere partsindlæg og antager en næsten selvbiografisk og apologetisk karakter. Det har fået mig til kraftigt at overveje forholdet mellem især anden del af brevsamlingen og kanoniseringen af Vilhelm. Mens samlingen officielt skulle tjene som en øvelse i *ars dictaminis*, er det meget sandsynligt, at Vilhelm og den efterfølgende anonyme kompilator også havde personlige interesser i at producere en positiv fortælling om Vilhelm. Hans breve vedrørende Ingeborg tjente to formål: For det første skulle de befri Knud 6., Absalon og Sunesønnerne fra enhver skyld i ægteskabets umiddelbare forlis, mens de skulle sikre, at Filip stod tilbage som den eneste skyldige. For det andet tjente brevene til at fremstille Vilhelm og hans handlinger i de fransk-danske forhandlinger i et gunstigt lys.

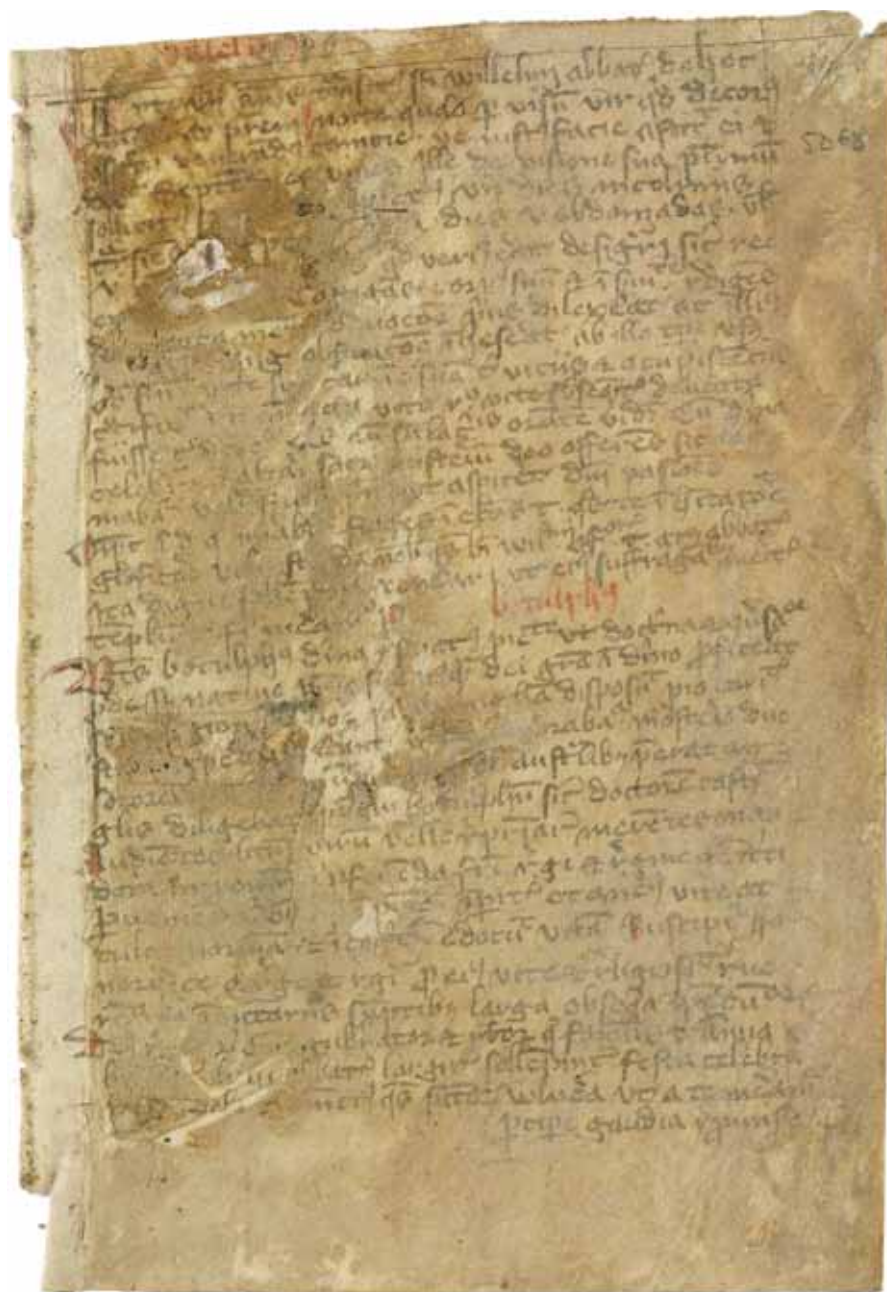
Især tre breve er blevet taget til indtægt for, at Vilhelm var den, der overbeviste en genstridig Knud om fordelene ved ægteskabet og efterfølgende var skyld i det katastrofale resultat. I brev II 23 skrev Vilhelm til Knud og opfordrede ham til at acceptere ægteskabet ved at henvise til den ære, det ville give Knud, og hvordan en sådan alliance ville hjælpe ham med at dæmme op for kejser Henrik 6.s ambitioner. I

brev II 61 udtrykte Vilhelm beklagelse over at have overbevist Knud om fordelene af ægteskabet og for at have hjulpet med det. Desuden undskyldte han den danske delegations fiasko i 1195. Endelig i brev II 37, måske skrevet i efteråret 1200, kunne Vilhelm heldigvis meddele, at Filip havde taget Ingeborg tilbage, hvilket gjorde ham til den, der bragte nyheden om forsoningen til Knud og derved rehabiliterede hans og kirkens indsats i sagsforløbet.

På overfladen tog Vilhelm altså det fulde ansvar for fiaskoen i Ingeborg-sagen og holdt kong Knud, Absalon og Anders Sunesen skadesløse i denne pinlige affære. Men brevene

Anders Sunesen (ca. 1167-1228), var ærkesbiskop af Lund fra 1201 til 1223, hvor han trak sig tilbage på grund af uhelbredelig spedalskhed. Han er nok mest kendt for sin rolle i myten om Dannebrog's fald fra himlen i slaget ved Lyndanisse i 1219, men han spillede også en meget stor rolle i helgenkåringen af abbed Vilhelm af Æbelholt – og det med en hvis egeninteresse. *Illustration, der viser Anders Sunesen i slaget ved Lyndanisse, gengivet efter Niels Bagge: Nordens Historie, 1885.*





Af dette middelalderlige håndskrift-fragment ses beviser for kulten omkring Vilhelm. Der er tale om en side af et lektionarie [bog med læsestykker] om helgener arrangeret efter deres festdage. Øverste del af siden omhandler Vilhelm (16. juni), nederste del Sankt Botolphus (17. juni). Fragmentet stammer sandsynligvis fra en bog produceret i Æbelholt kloster i det 15. århundrede og har været anvendt som bogbind i efterreformatorisk tid. Fragment nr. 5068, NKS 1894 2^o, Det Kongelige Bibliotek.

er også en øvelse i personlig "spin". I Vilhelms brevsamling er der få breve rettet til kongen, og jeg finder det usandsynligt, at Vilhelm, som ellers ikke synes at have haft megen indflydelse på Knud 6., egenhændigt skulle være i stand til at overtale kongen til at indgå det franske ægteskab. Men ved at påtage sig eneansvaret for at overbevise Knud fik Vilhelm også fremstillet sig selv som kongens nære rådgiver og fortrolige. Han fremstår dermed som en mere indflydelsesrig mand, end han egentlig var, hvilket passede fint med en helgen *in spe*.

Epilog

I 1218, efter anmodning fra ærkebiskop Anders Sunesen, blev en kanoniseringsproces af Vilhelm godkendt af paven. Denne proces blev ledet af Anders Sunesen selv, biskop Peter Jacobsen af Roskilde (nevø til Vilhelms elev Peder Sunesen) og cistercienserabbeden af Herrisvad. I 1224 blev Vilhelm formelt kanoniseret, men spørgsmålet er hvorfor? Selvom man aldrig kan udelukke, at der virkelig var en stor kult omkring ham, agerede Vilhelm primært i et elitært miljø uden megen umiddelbar kontakt med almuen, og at dømme efter hans breviarium synes han særligt at være blevet dyrket i Roskilde. Men som lærermester og sandsynligvis endda ven af mange af de vigtigste gejstlige i Danmark tjente hans kanonisering til at fremme og glorificere hans elever, ligesom kanonisering af fortidens konger tjente til at glorificere deres efterkommere (f.eks. Knud Lavard og Valdemar 1. og hans efterkommere). Det forklarer, hvorfor særligt Anders Sunesen var medvirkende til kanoniseringen. Desuden var Ingeborg på det tidspunkt anerkendt dronning af Frankrig, og dermed var den sidste skygge over Vilhelms liv blevet fjernet, hvilket indirekte rehabiliterede Anders' rolle i Ingeborg-sagen. Således kan kanoniseringen ses som en rehabilitering af Vilhelm posthumt, som ville have glædet den fromme og strenge, men også selvretfærdige abbed af Æbelholt.

Thomas Heebøll-Holm (ph.d.) er post.doc. ved Saxo-Instituttet på Københavns Universitet og projektleder af "Danish historical writing before 1225 and its Intellectual Context in Medieval Europe".

Kilder og litteratur

Danmarks Riges Breve I. række bind 3 (Vilhelms breve og brevsamling).

Boserup, Ivan: "A French-Danish Letter Collection and Some Danish Diplomataria: Historical and Literary Remarks on the Epistulae of Abbot William of Æbelholt," in *Living Words and Luminous Pictures: Medieval Book Culture in Denmark: Essays*, ed. Erik Petersen (Copenhagen, 1999), pp. 78–95.

Damsholt, Nanna: "Abbot William of Æbelholt: A Foreigner in Denmark," in *Medieval Spirituality in Scandinavia and Europe*, ed. Lars Bisgaard et al. (Odense, 2001), pp. 3–19.

Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig: "Abbed Vilhelms idealer. Det viktorinsk-augustinske syn på klosterlivets formål og idealer i højmiddelalderens Danmark", *Kirkehistoriske Samlinger* 2001, Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, København, s. 7-36. <http://www.jggj.dk/vilhelms.htm>.

Olrik, Hans: *Danske Helgeners Levned i Oversættelse*, København, 1894 (Vilhelms helgenlevned).



Jacob Scavenius og moralen

Da Aftenbladet væltede kirkens minister

Den 6. juli 1891 afskedigede konseilspræsident J.B.S. Estrup sin 13 år yngre fætter, kultusminister Jakob Scavenius. Forud havde landets største dagblad *Aftenbladet* afsløret, hvordan Scavenius i en opsigtsvækkende retssag om et påstået bordelbesøg havde købt flere kronvidner til tavshed. Sagen er et tidligt eksempel på en toppolitiker, der via pressens afsløringer blev fældet af privatlivet.

LARS SCHÄDLER ANDERSEN

Skandalen

Det vakte betydelig opsigt, da Højres kultusminister Jacob Frederik Scavenius ved folketingsvalget den 28. januar 1887 blev beskyldt for at have besøgt et offentligt fruentimmer i København. Manden bag beskyldningen var en grosserer og bogholder ved navn Carl Ingeman-Petersen. Han offentliggjorde efterfølgende sin ”interpellation”, hvori han påstod en aften i oktober 1885 at have set kultusministeren besøge et ”berygtet” hus i Knabrostræde. Scavenius var en af Estrup-regeringens stærkeste ministre, men det var samtidig en offentlig hemmelighed, at han dyrkede adskillige kvinder uden for ægteskabet.

Sagen udviklede sig i februar og marts 1887 til en spektakulær skandale, der på den ene side var ”gefundenes fressen” for avisernes mere kulørte spalter, men på den anden side ramte den ned i tidens offentlige moraldebat og afspejlede modstillinger mellem det private og det offentlige samt forholdet mellem kristen og borgerlig moral. Gejstligheden var forarget over den skam, Scavenius bragte over kirken ved ikke at forholde sig åbent til beskyldningen fra Ingeman-Petersen. Men den brede offentlighed, herunder den politiske opposition, regnede sagen for et privat anliggende og anså nærmere Ingeman-Petersen som skandalemageren ved sit utidige angiveri.

Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet, Jacob Frederik Scavenius, her fotograferet ved sin indtræden i Estrup-regeringen i 1880. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Det var nu engang sådan, at mænd fra det bedre borgerskab kunne holde elskerinder og besøge offentlige fruentimmere, så længe det foregik i diskretion. Kirken ville have en ren og uplettet minister, hvorimod offentligheden anså Ingeman-Petersen som normbryderen.

Scavenius anlagde injuriesag mod Ingeman-Petersen, hvilket fik den offentlige kritik og debat til at forstumme for en periode. Dommen fra Den Kgl. Landsover- samt Hof- og Stadsret var klar. Den 14. april 1890 blev Ingeman-Petersens beskyldning erklæret for "mortificeret", og han blev dømt til at betale en bøde på 500 kr. til statskassen samt sagens omkostninger på 100 kr.

De forsvundne vidner

Når sagen alligevel langt fra var slut, skyldtes det ihærdige journalister på *Aftenbladet*. Bladet var i slutningen af 1880'erne en folkelig boulevardavis, der trods udgangspunktet i Chresten Bergs Venstre udbredtes til en stor del af Københavns arbejderbefolkning. Med et oplag omkring 1890 på over 30.000 var det hovedstadens største dagblad. Under den djærve redaktør Emil Rex havde bladet en sikker næse for populære sensationer og politiske skandaler. Ofte til fortrydelse for ledende Højrepolitikere, såsom justitsminister Nellemann, der anså avisen for et "smudsblad".

Under retssagen havde *Aftenbladet* flere gange antydnet, at Scavenius formentlig havde betalt vidner for at lukke munden. I hvert fald var flere af disse rejst til udlandet netop forud for vidneindkaldelsen. Det gjaldt det bemeldte offentlige fruentimmer, Laura Nannestad, der efter i to omgange for retten at have benægtet ethvert kendskab til ministeren pludselig rejste til England i en længere periode. Det samme gjaldt en ung mand, Magnus Brandt, der som et art "postillon d'amour" ledsagede Nannestad og andre prostituerede på diverse berygtede danserestauranter. Brandt, der af Ingeman-Petersens sagfører var udpeget som et kronvidne, undgik i hele 28 måneder Hof- og Stadsrettens vidneskranke. Han gemte sig i Berlin. *Aftenbladets* skrivelser, der desuden antog Københavns Politi som indblandet i bortskaffelse af vidner, blev bemærket med bekymring på højeste regeringsniveau, hvor justitsminister Johannes Nellemann overvejede sagsanlæg. Men sagen mod Ingeman-Petersen blev endelig afsluttet, førend de rejselystne vidner var tilbage.

Aftenbladets afsløringer

I november 1890 eksploderede sagen imidlertid. En ung vaneforbryder ved navn Albert Christensen, kaldet "Varberg", blev anholdt den 2. november 1890 i en sag om pengeafpresning af en hustru til en fængslet slagter i den såkaldte "kvægtorvs-sag", hvor en række slagtere på Københavns kvægtorv blev arresteret for at svindle med kødkontrollen. Denne sag blev ført for Københavns Kriminal- og Politirets 5. kriminalkammer. *Aftenbladet* fattede straks interesse for sagen. Allerede den 4. november havde bladet skrevet om den 28-årige Varberg, en noget farverig type med flere tvivlsomme indtægtskilder og flere domme bag sig for blandt andet tyveri. Han havde tidligere levet under trange kår, men var inden for de senere år kommet til penge. Den



Grosserer Carl Ingeman-Petersen var sammen med hustruen Lisette blandt landets førende tandem-cyklistpar, og sammen vandt de adskillige løb på den nyopførte Ordrup-bane i Gentofte. Her er ægteparret fotograferet i slutningen af 1880'erne. Efter Jørgen Beyerholm: Dansk Bicycle Clubs Historie 1881-1941, s. 55.



Laura Nannestad blev som blot 17-årig dømt for utugt efter straf-felovens §180 i efteråret 1878. Straffen lød på 12 dages tvangsarbejde. Efter flere overtrædelser af samme karakter de følgende år blev hun indskrevet som offentligt fruentimmer. Fra 1884 boede hun alene i Knabrostræde 24 i egen lejlighed, hvilket vidner om, at hun tilhørte den bedrestillede del af de københavnske prostituerede. Fotografi fra midten af 1890'erne. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

6. november kunne *Aftenbladet* desuden meddele sine mange københavnerlæsere noget ganske interessant. Varberg havde i maj 1889 optrådt som vidne i Ingeman-Petersens sag, da han var en bekendt af Magnus Brandt. Det burde interessere retten såvel som offentligheden, om nogle af de penge, som Varberg på forunderlig vis var kommet i besiddelse af, havde forbindelse til Ingeman-Petersens sag. Skriverierne førte til, at Varberg under pres i retten indrømmede, "...at han havde faaet sine mange Penge fra Kultusminister Scavenius". I alt omkring 16.000 kr. Varberg havde under Ingeman-Petersens sag nægtet såvel kendskab til Scavenius-skandalen som at have modtaget penge. Dermed havde han afgivet falsk vidnesbyrd. "Mened", som det også hed, var en alvorlig forbrydelse, der kunne straffes med tugthus eller strafarbejde fra to til ti år.

Magnus Brandt taler ud

Aftenbladet indledte nu et sandt stormløb på minister Scavenius. Magnus Brandt, der nu var tilbage i hovedstaden, blev indkaldt som vidne. Han erklærede i Kriminal- og

Politiretten, at Varberg havde givet ham penge for at rejse, inden han skulle vidne, og fortsat sendt ham penge, for at han ikke skulle vise sig i København.

Aftenbladet boltrede sig dagligt gennem december måned i det, der nu var blevet en skandale af rang. Magnus Brandt blev interviewet og fortalte i detaljer om belastende breve og pengeoverførsler. Brandt havde den pågældende aften i oktober 1885 opholdt sig i lejligheden i Knabrostræde, da kultusminister Scavenius ankom, "med pelskraven trukket op over ørerne". Brandt hentede straks Laura Nannestad, der dinede med en herre på en restauration i nærheden. Brandts afsløringer var belastende og bekræftedes af Varberg – og de mænd havde ellers ikke meget tilovers for hinanden. Brandt beskrev Varberg som en brutal bølge, og omvendt anså Varberg Brandt for at være en laps og lykkeridder.

Høj og lav i samme uskønne forening – ministrene Estrup, Nellemann og Scavenius i samme bås som "Firmaet Varberg, Nannestad og Co.", som *Aftenbladet* skrev. Et centralt spørgsmål var imidlertid, om Scavenius også havde betalt Varberg for at aflægge falsk vidnesbyrd i sagen mod Ingeman-Petersen. Det afviste Varberg imidlertid: "Grunden til, at han, som tilstaaet, d. 14. Mai 1889 afgav falsk Forkl., og

beedigede Samme, var den, at han gik ud fra, at Cultusminister Scavenius ellers vilde tabe Sagen". Varberg holdt således Scavenius uden for den falske forklarings tilblivelse, men skaden var sket. I april 1891 modtog Varberg en dom på 2 ½ års tvangsarbejde for mened og afpresning.

Nu skulle man tro, at netop Ingeman-Petersen ville søge at få genoptaget den tabte injuriersag, men efter *Aftenbladets* oplysninger havde han fået et "nyt syn på sagen"! Ingeman-Petersen havde sine egne problemer at slås med. Den 12. februar 1890 fødte hans 18-årige tjenestepige, Ingeborg Munch-Lassen, tvillinger i hans og hustruens hus i Gentofte. Ingeman-Petersen, der senere erkendte faderskabet, var således blevet grundigt til lige dele grin og forargelse i København. Han ønskede derfor klart at undgå offentlighedens søgelys.

Ingeman-Petersens sagfører, Alfred Christensen, tog imidlertid det skridt at indstævne Laura Nannestad for falsk vidnesbyrd. Men hun var pludselig den 6. december 1890 atter afrejst til England. I den forbindelse op søgte *Aftenbladet* et par dage efter Magnus Brandts pantelånerbutik i Grønnegade. Den var tom, og beboere i opgangen kunne fortælle, at Brandt var bortrejst uden varsel!

Moralens år i Højre

Aftenbladets afsløringer var meget belastende for Scavenius og hele regeringen. Den 8. december 1890 afholdt Højre sit årlige delegeretmøde i København. Højrepresen refererede flittigt fra begivenheden, der blev afsluttet med en festmiddag på Skydebanen. Den vedtagne resolution understregede, såvel som festtalerne ved middagen, at partiet i alliance med beslægtede politiske kræfter, ville "...rejse et ubrydeligt Værn for vort fra Fædrene overleverede religiøse og nationale Eje". Forud var gået et politisk år, der indvarslede nye skillelinjer. Valget til Folketinget i starten af året havde styrket Socialdemokratiet såvel som den radikale del af Venstre. Højre mistede tre mandater. Det samlede resultat gav afgørende grobund for nye forhandlingsbestrebelse mellem de moderate kræfter i Højre og Venstre. Gamle fjender blev efterhånden forenet i kampen mod materialismens angreb på "Gud, Konge og Fædreland".

Blandt regeringens ledende ministre var valget tillige et vidnesbyrd om, at Københavns befæstning ikke længere egnede sig til at samle en større folkelig opbakning til partiet. Nellemann og Estrup overvejede nu, hvor Højre og Frede Bojsens moderate Venstre kunne have fælles interesser mod socialismen og radikalismen. I den forbindelse holdt justitsminister Johannes Nellemann en meget omtalt grundlovstale i Kongens Have den 5. juni 1890, der gav indtryk af, at religion, moral og sædelighed var det projekt, som alle danske mænd og kvinder burde samles om. Talen blev trykt i alle landets højreaviser og kommenteret flittigt i oppositionspresen.



Knabrostræde var en af de i alt 13 gader, som ved politiregulativ fra 1877 var udpeget som bordelgade. Kun her måtte der ligge "offentlige huse", og en gade som Knabrostræde blev således genstand for en ganske kraftig koncentration af prostitution i København i slutningen af 1800-tallet. Ludvig Købke (1859-1895) har indfanget gadelivet i Knabrostræde i dette maleri fra 1880, som her gengives i sort/hvid. Originalen er i farver og findes på Københavns Bymuseum.

Gadelivet i Knabrostræde en overskyet februardag i 2013. Mange af husene står her stadig, men rummer nu om dage knap så vovede forlystelsesetablissementer. Foto: Steffen Harpsø.

Nellemanns dobbelte strategi

På den baggrund kom de nye afsløringer i *Aftenbladet* på det værst tænkelige tidspunkt. Scavenius skålede med sine ministerkolleger på Skydebanen, alt imens Varberg svedte i Kriminal- og Politiretten. Justitsminister Nellemann måtte derfor reagere på flere fronter. Mod de graverende beskyldninger om bestikkelse, falske vidnesbyrd og bortskaffelse af vidner måtte Scavenius' støtter forsvare sig. Nærmest berømt er i den henseende en stor artikel, som Nellemann lod trykke i *Nationaltidende* den 11. december 1890. Artiklen blev indledt med en bandbulle over den hetz, der var blevet ført mod kultusministeren under injuriersagen, hvor Ingeman-Petersens sagfører, den glødende Venstremand Alfred Christensen, havde fremskaffet tvivlsomme vidner alene med det formål at sværte ministeren til:

»I denne Situation kan ingen fortænke Kultusministeren i, at han paa sin Side har benyttet ethvert tilladeligt og lovligt Middel til at vanskeliggjøre sine Modstandere deres ganske ulovmedholdelige Hensigter, ved Afsløringer fra hans Privatliv at nedsætte og skade ham i den offentlige Menings Omdømme. Hvis derfor den saaledes paa den mest modbydelige Maade Overfaldne har gjort det umuligt for sine Angribere at producere mere eller mindre paalidelige Vidner ved at skaffe disse af Veien, saa er det ikke blot i en privat Sag af denne Beskaffenhed fuldstændig lovmedholdeligt, men det er endogsaa en naturlig og i alle Henseender forsvarlig Fremgangsmaade».

Litteratur

Fink, Troels: *Estruptidens politiske historie 1875-1894 II*, Aarhus Universitetsforlag, 1986.

Garde, Peter: *Redaktører og andre stridsmænd. Ti historiske retssager*, Thomson Reuters, 2009.

Ingeman-Petersen, Carl: *En Redegørelse i Anledning af Interpellationen i Storehedinge*, København, Otto Müllers Bogtrykkeri, 1887.

Rambusch, Sigurd: *Jakob Scavenius. En moderne politiker i det gamle Højre*, Aarhus Universitetsforlag, 1988.

Arkivalier

Carl Goos' arkiv.

Jacob Scavenius' arkiv.

Justitsministeriets arkiv, I. Ekspeditionskontor: Journal 990/1887.

Landsover- samt Hof- og Stadsrettens arkiv, I. Vidnekammer: Forhørsprotokoller 1887-1890.

Landsover- samt Hof- og Stadsrettens arkiv, Justitskontoret: Pådømte sager, 14/4 1890. Københavns Kriminal- og Politirets arkiv, Justitskontoret: Pådømte Sager 1845-1919, 7/4 1891.

Københavns Kriminal- og Politirets arkiv, 5. Kriminalkammer: Forhørsprotokoller 1890-1891.

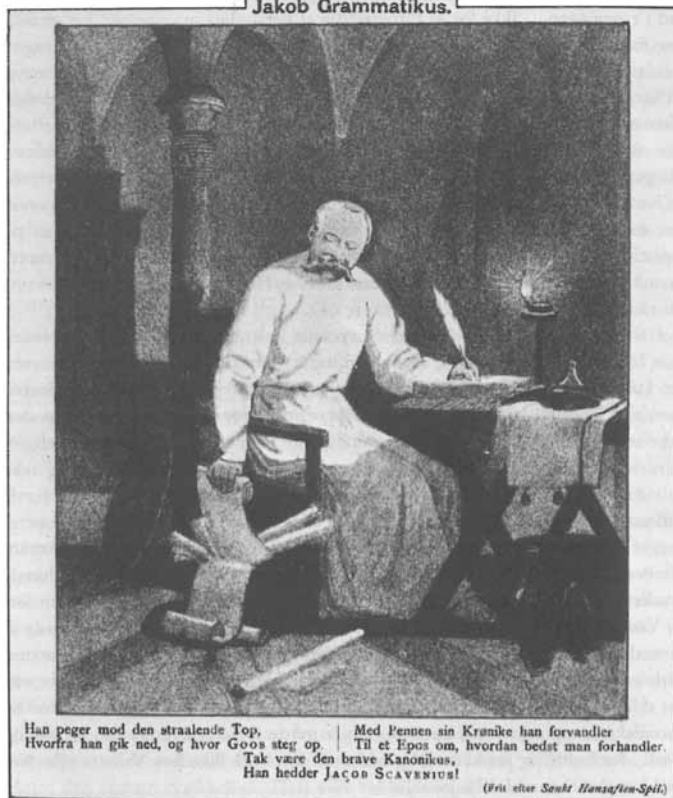


Justitsminister Johannes Nellemann afbilledet som sædeligheds vogter i *Punch* den 29. oktober 1891. Justitsministeriets embedsmænd læste nidkært artikler, bøger mv. med henblik på passager, der kunne støde den offentlige sædelighed. På denne tegning tugtes oversætteren Oscar Madsen for en oversættelse af Mau-passants "Smukke Ven" i dagbladet *København*. Samtidig så Nellemann sig nødsaget til at forsvare politikeres privatliv mod smudspressens skrivelser. Scavenius-affæren var i den henseende en delikat balancegang. Efter Tage Kaarsted: Ove Rode – en politiker bliver til, s. 88.

Ingeman-Petersen havde ikke fortjent at blive mødt med de reneste våben, og så længe Scavenius ikke havde købt Varberg til at aflægge falsk vidneudsagn, var sagen ikke kriminel. Det meddelte Nellemann de stadig mere forargede biskopper, der ønskede Scavenius væk fra posten.

Men det stod snart klart for Estrup og Nellemann, at Scavenius næppe kunne holdes i længden. Landstingets Højre stod som en "moralisk lobby" samlet bag kravet om kultusministerens afsked. Det samme gjorde de fleste af landets biskopper. Og allerede før julen 1890 skrev Nellemann til sin partifælle Carl Goos: "...Mellem os – men derom Tavshed – antager jeg for sikkert efter en Samtale mellem E. og S. igaar, at S. forsvinder som Minister." Scavenius var færdig, men Nellemanns strategi var dobbelt. Scavenius faldt reelt på håndteringen af Ingeman-Petersens sag, men den "private vandel" kunne ikke officielt gøres til afskedigelsesgrund, da det moderne

Jakob Grammatikus.



I forlængelse af sin højst ufrivillige afsked som minister udgav Scavenius manifestet "Til mine Vælgere" i august 1891. Her forsvarede han sin politik og lagde sig kraftigt ud med resten af Højre. *Punch* viste ham den 20. august 1891 som eneboeren fra Gjorslev, der under godsets hvælvinger skriver sin politiske gravskrift. Efter Sigurd Rambusch: Jacob Scavenius. En moderne politiker i det gamle Højre, s. 201.

maa udtrykke mig saa. Vi have ikke spurgt om hinandens Vandel og Livsanskuelse." Når historikerne fejlagtigt har angivet forhandlingspolitikken som den primære årsag til Scavenius' spektakulære fald, er det Estrups officielle begrundelse, der er løbet dem i pennen. Scavenius smækkede med døren, og det udløste et bittert opgør med Estrup de kommende år.

Aftenbladets afsløringer var stærkt medvirkende til Scavenius' fald fra magten. Omvendt sikrede hans afgang ham et fortrinligt eftermæle. Viggo Hørup, selve fæstningssagens hovedmodstander, gav ham i et portræt fra 1895 gode karakterer og betragtede ham som et offer for reaktionen i form af forhandlingspolitikernes kristelig-agrare middelmådighed. Hørup kunne ikke undertrykke en vis beundring for det usnobbende og ligefremme i Scavenius' livlige dandy-natur: "Han indførte den Skik at komme lige fra Middagsselskab til Aftenmøder i Rigsdagen i høj Gala, og han bragte undertiden ikke saa lidt af Middagens Feststemning med sig i sine Frakkeskøder." Hans festlige og joviale natur stak ud blandt den hvidslipsede statsmandsalvor i Højre og den plumpe folkelige drejl i Venstre. Scavenius var livet ud bitter på sin fætter, men omvendt forlod han Højres synkende skude i tide!

folkestyre var baseret på en klar adskillelse af "det private" og "det politiske". Ingen, heller ikke oppositionen, ønskede, at sagen skulle danne præcedens for brug af privatlivet som politisk våben.

Scavenius' fald og eftermæle

Men Scavenius skulle omvendt heller ikke falde med det samme. Det kunne give det indtryk, at Estrups regering handlede "på tryk". Højres ministre regerede – de lod sig ikke regere! I løbet af foråret 1891 indgik Højre og Frede Bojsens moderate Venstre forlig om toldpolitik, fattiglov og alderdomsforsorg. Scavenius havde været nerven i provisoriet og fæstningssagen, og Estrup lod ham falde på en påstået modstand mod denne politik. Scavenius havde imidlertid, presset som han var, i løbet af foråret talt positivt om forhandlingspolitikken. Men Estrup kunne ved at lade ham falde med netop den politiske begrundelse forlænge sit eget politiske liv. Scavenius gik modvilligt og skal have sagt til Estrup ved afskeden: "Denne Gang er det mig, der kommer til at gaa; næste Gang bliver det dig." Scavenius var klar over den reelle årsag og beklagede sig: "Højre har hidtil været et aabent Parti, om jeg

Lars Schüdler Andersen er lektor i historie ved Institut for Kultur og Globale Studier, Aalborg Universitet.

BOGNYT

Peter Andersen Vinlandicus

Nordens gotiske storhedstid

Syddansk Universitetsforlag, 2012, 799 s. (illus.), vejl. pris 398 kr.,
online pris 318,40 kr.



Saxo er kendt for fantasifuldt at have tilbagedigtet danskernes fortid til kong Dan, men skrev intet om vores historie før monarkiets indførelse. Dette kapitel blev skrevet i 1579, da en skånsk præst på baggrund af nogle gådefulde gotlandske oldtidsdokumenter skrev et tillæg til Saxos fortælling. Under titlen Umbra Saxonis (Saxos skygge) fortalte han Nordens historie fra synd-

floden og frem til monarkierne, om kimberne og goterne og deres vandring. Værket fortæller ikke blot om denne fantasifulde renæssancekrønike, men er en gammeldags kildeudgave med hele teksten på latin og i oversættelse med fortolkninger, tekstoverlevering osv.

Ann-Mari Borgelin (red.)

Hvor Dannebrog faldt ned – Kaptajn Richard Gustav Borgelins erindringer fra Den Estiske Frihedskrig

Frydenlund, 2012, 192 s. (illus.), 249 kr.



I 1919 blev et lille kompagni sendt fra Danmark til Baltikum for at hjælpe esterne i deres frihedskamp mod Ruslands bolsjevikker. De danske magthavere var ikke enige om at støtte frihedskampen, men af sted kom kompagniet alligevel under ledelse af Kaptajn Borgelin. Det er hans erindringer, der her er stykket sammen til fortællingen om det danske kompagnis deltagelse i Den Estiske Frihedskrig.

Michael H. Clemmesen

Det lille land før den store krig – De danske farvande, stormagtsstrategier, efterretninger og forsvarsforberedelser omkring kriserne 1911-1913

Syddansk Universitetsforlag, 2012, 557 s. (illus.), vejl. pris 375 kr.,
online pris 300 kr.



Tiden op til første verdenskrig var præget af mange interne danske spændinger. Udenlandske magter førte politik uden hensyn til dansk og svensk neutralitet, og regeringen havde en ukuelig fremtidsro på, at man kunne undgå krig, men nølede med at implementere forsvarslovene fra 1909. Samtidig opbyggedes efterretningstjenesterne i alle lande, mens divergerende

opfattelser om, hvordan man sikrede Danmarks neutralitet, splittede "de hysteriske generaler" og regeringen. Bogen er en militærhistorisk gennemgang af det betændte politiske klima og dets konsekvenser for det danske forsvar og flåde.

Regin Schmidt

Den perfekte præsident – en biografi om John F. Kennedy

Gyldendal, 2012, 392 s., 299,95 kr.



Kennedy var en myte allerede inden sin død. Overklassesønnen af irske andengenerationsindvandrere havde en for datiden helt ny fornemmelse for politisk kampagne, gode lederevner og en stærk karisma. Bogen er et portræt af et politisk ikon, men også af nogle mørkere sider; om et stort forbrug af medicin og kvinder, om en ultra ambitiøs familie, og en karriere og et eftermæle, der var planlagt til mindste detalje.

Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen
og Niels Finn Christiansen (red.)

Dansk velfærdshistorie bd. IV – Velfærdsstatens storhedstid (1956-1973)

Syddansk Universitetsforlag, 2012, 817 s. (illus.), vejl. pris 498 kr.,
online pris 398,40 kr.



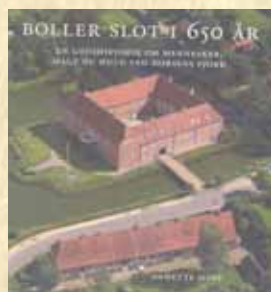
4. bind af Velfærdshistorien fortæller om tiden, hvor alt gik fremad. Antallet af offentligt ansatte steg, ligesom de offentlige udgifter steg, men samfundsudviklingen kunne bære det. Til trods for en udpræget velfærdsconsensus rejses der dog mod slutningen af perioden (1956-1973) spørgsmål: Får man virkelig fuld valuta for sine skattekrone? Og prologen til en ny politisk arena udfolder

sig: Spillet om immigrations- og integrationspolitik.

Annette Hoff

Boller Slot i 650 år – En godshistorie om mennesker, magt og muld ved Horsens Fjord

Wormanium og Landbohistorisk Selskab, 2012, 544 s. (illus.), 335 kr.



Boller Slot er nok mest kendt som ufrivilligt hjem for Kirsten Munk, Christian 4.s forstødte hustru, men herregården gemmer på langt flere gode historier. Gården kendes fra senmiddelalderens urolige tid, mens de ældste stående bygninger er fra renæssancen. I 1600-tallet overtog slægten Friis Boller

stedet med flere berømte og kulørte kongelige besøg til følge. Gennem slottets arkiv undersøges hverdagslivet for herrefolk, fæstere og tjenestefolk – helt op til og med der på stedet i 1965 indrettedes et kommunalt plejehjem.

UNDERVISNINGSMATERIALE:

Jens Aage Poulsen og Susanne Paulsen

Historie 4

Gyldendal, 2012, 104 s. (grundbog)(illus.), 160 kr. (eks. moms)



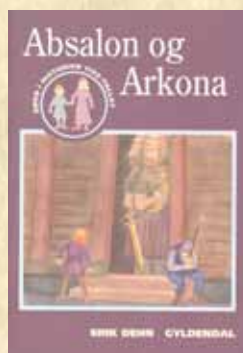
Grundbog til historieundervisning på 4. klassetrin, hvori indgår kanonpunkterne Kejser Augustus, Jellingstenen og Absalon. Grundbogen dækker følgende historiske temaer: kilder i historie, romerriget, sundhed og sygdom, vikingerne, børnearbejde, Absalon og hans tid samt børneopdragelse. Til grundbogen er også lavet

en "Lærerens bog" samt arbejdsbog – det hele fås også som i-bog.

Erik Dehn

Absalon og Arkona – børn i 1100-tallet

Gyldendal, 2013, 48 s. (illus.), 129 kr. (eks. moms)



Næste bind i serien Børn i Historien for 3.-5. klasse. Drengen Preben er med, da Valdemar og Absalon erobrer Arkona. Her møder han den vendiske fyrstedatter Ingeborg, som kommer med til Danmark som fange. Sammen oplever de mange spændende og farlige ting, som giver eleverne et indblik i, hvordan livet var i 1100-tallet. Til bogen hører opgaver og lærervejledning på internettet.

Knærødfreden — 400 år

— og hvad den bør huskes for

For 400 år siden indgik Danmark og Sverige en fred i Knærød, der afsluttede Kalmarkrigen (1611-1613). Fredstraktaten er ikke særlig kendt, men i den udstrækning, begivenheden er blevet markeret, er det meget naturligt sket i fredens tegn – som en markering af nutidens venskabelige forhold i Norden. Under en historisk synsvinkel betegnede Knærødfreden ikke afslutningen på fjendskabet mellem Danmark og Sverige. Den var snarere en parentes og et vendepunkt. Det var sidste gang, Danmark som den stærkeste part kunne diktere fredsvilkårene over for Sverige – og uden andre magters indblanding. Efter Knærødfreden tippede magtbalancen til Sveriges fordel.

LEON JESPERSEN

Det vrimler med jubilæer i disse år. Især i 2014, hvor det er 200-året for adskillelsen af Danmark-Norge, for den første skolelov og for frihedsbrevet for jøder, der gav dem, der var født i Danmark eller havde opholdstilladelse, ret til erhvervsudøvelse på lige fod med andre. Det er 150-året for 1864-krigen og 100-året for udbruddet af 1. verdenskrig.

I 2013 er det 200-året for statsbankerotten efter Napoleonskrigen og fra nyere tid 80-året for Hitlers magtovertagelse og 70-året for hans nederlag ved Stalingrad. Hvert år kan i princippet gøres til genstand for fejring af et jubilæum, men det forudsætter, at begivenheden har en symbolværdi og rummer træk, der har relevans for os i dag.

Den 20. januar 1613 blev der i Knærød i Halland indgået en fred, der afsluttede Kalmarkrigen (1611-1613) mellem Danmark og Sverige. Næppe mange uden for historikerkredse kender til den, og mig bekendt er der heller ikke i Danmark arrangeret jubilæumsaktiviteter – og er der, kan det næppe være med større folkelig

Første side i fredstraktaten fra Knærød 1613, der opbevares på det danske Rigsarkiv i København. Foto: Asger Svane-Knudsen, Rigsarkivet.



Fredstraktaten fra Knærød 1613, der efter alle kunstens regler er forsynet med kongelige segl og underskrifter, opbevares på det danske Rigsarkiv i København. Foto: Asger Svane-Knudsen, Rigsarkivet.

appel. I Sverige markeres jubilæet. Lidt pudsigt, for Sverige var den tabende part. Markeringen er især koncentreret til Laholm Kommune, hvor Knærød (nu Knäred) ligger. Lokalt har freden selvfølgelig stor betydning. Jubilæumsarrangementerne har meget oplagt haft freden som tema; men som det vil fremgå af det følgende, kan den historisk set også tillægges en anden betydning.

Kalmarkrigens årsager

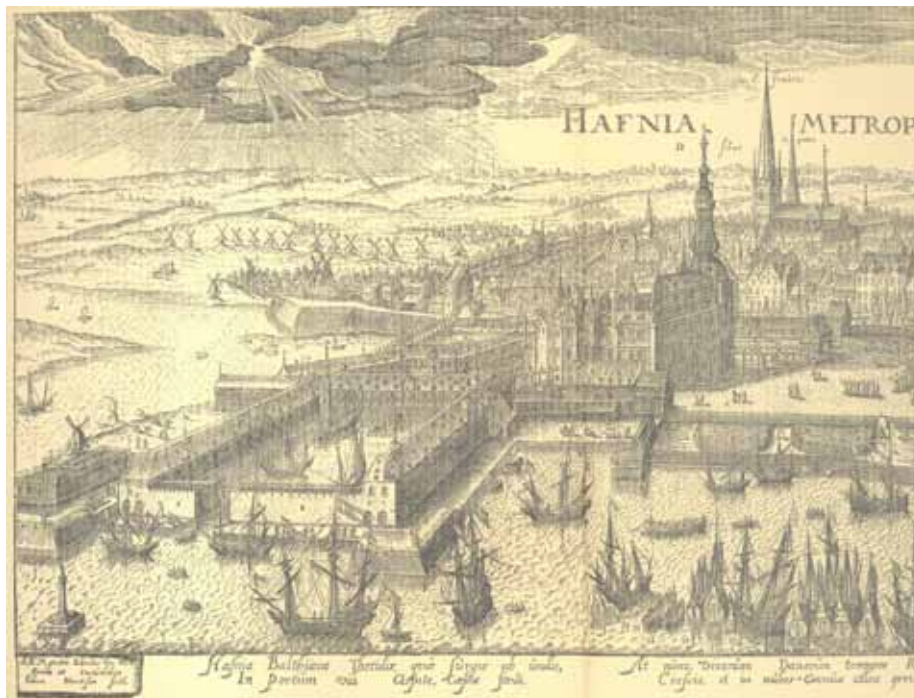
"At have tænkt på krigen i fredens tid, fortryder ingen. Påtvunget krig er retfærdig årsag." Denne sentens satte Christian 4. over en port til Kanongården ved det Tøjhus, han opførte omkring 1600. Tøjhuset var en del af et større kompleks, der omgav hans nye krigshavn. Sammen med en proviantgård og en galejbygning var der skabt rammer for den flådemagt, der skulle håndhæve kongens magtudøvelse i Østersøen og i Skandinavien. Tidsmæssigt falder færdiggørelsen af Tøjhuset (1604) sammen med et spændt forhold til Sverige, og kongen havde sikkert Sverige i tankerne, da han fik opsat sentensen.

Stettinfreden 1570, der afsluttede Syvårskrigen mellem Danmark og Sverige, havde ikke ryddet alle stridspunkter af vejen. Samtidig med Tøjhusbyggeriet mødtes derfor danske og svenske forhandlere i 1603 i Flakkebæk. Forhandlingerne kørte fast, og allerede på det tidspunkt nævnte den unge Christian 4. muligheden af krig mod Sverige for sit rigsråd. Krigen blev afværget, men problemerne bestod fortsat og dannede baggrund for Kalmarkrigen (1611-1613).

Området, hvor Christian 4.s krigshavn lå, rummer i dag Det Kongelige Biblioteks have. Billedet er taget fra Rigsarkivet. Foto: Steffen Harpsøe.



I årene omkring 1600 anlagde Christian 4. en krigshavn i København. På Jan Dircksens (død 1618) kobberstik – efter Jan van Wijks tabte maleri fra 1611 – ses t.v. Tøjhuset med kanoner og ammunition, t.h. Proviantgården og forrest Galejbygningen. Stikket findes på Tøjhusmuseet.



Den 4. april 1611 udstedte Christian 4. og rigsrådet fejdebrevet mod Sverige. Krigen blev fra dansk side begrundet med en række svenske overgreb. Blandt andet at danske købmænds toldfrihed i Sverige blev undergravet ved, at varer, som blev handlet med svenskere, blev pålagt en afgift. Sverige, der trængte frem i Baltikum, havde i 1610 forbudt sejlads til Riga og Kurland; et forbud, der kunne reducere antallet af udenlandske skibe i Østersøen – og indtægterne fra Øresundstolden. Sverige anerkendte heller ikke Danmarks besiddelse af Sonnenborg Slot og Len på

Øsel. En anden territorial strid gjaldt retten til at beskatte lapperne i Finmarken. Striden blev optrappet efter Sveriges fred med Rusland i 1595 i Teusina, da Rusland afstod ret til beskatning af lapperne til Sverige. Konflikten eskalerede yderligere, da Sveriges konge, Karl 9., ved sin kroning i 1607 tog titel af konge over lapperne i Nordland og kajanerne.

Som det ofte er tilfældet, når der opremses mange årsager, afspejler de nogle grundlæggende uoverensstemmelser. Hertil hørte, at Danmark og Sverige efter Kalmarunionens opløsning 1521 sad i et uskiftet bo. Som det er fremgået, var der ikke enighed om den geografiske udstrækning af de to kongers suverænitet, og striden spidsede til, da den svenske konge ikke blot mere aktivt hævdede sin beskatningsret over lapperne, men også udvidede højhedsretten fra personer til territorier. En anden ny brik i striden var Karl 9.s Göteborg. Bebyggelsen gav Sverige en åbning mod vest – uden om det danskdominerede Øresund. Byens privilegier skulle tiltrække udenlandske købmænd; de kunne omgå den danske told i Øresund, ved at deres varer toldfrit blev fragtet videre på svenske skibe, der havde hævdunden toldfrihed i Øresund. Samtidig gav Karl 9. byens borgere privilegier på sejlads til Nordland og lybækkerne ret til at fiske samme sted. På flere måder påvirkede Sveriges dispositioner Danmarks stilling i Norden.

På det praktisk-politiske plan imødegik Christian 4. udvidelsen af svensk suverænitetsudøvelse i Nordskandinavien. Han effektiviserede lensadministrationen i Nordnorge og deltog 1599 anonymt som generalkaptajn Christian Frederiksen i en sørejse til det omstridte område, hvor en række udenlandske skibe blev opbragt som resultat af kongens håndfaste suverænitetsudøvelse.

Kalmarkrigen skyldtes ikke udelukkende svenske fremstød rettet mod Danmark. Mere generelt var striden resultatet af den rivalisering, der opstod, når en af parterne udstrakte sin indflydelsessfære. Det var tilfældet med Sveriges fremtrængen i Baltikum. Den øgede Sveriges magt og truede samtidig det danske herredømme i Østersøen (*dominium maris baltici*). Omvendt var Danmarks beherskelse af indsejlingen til Østersøen et irritationsmoment i Sverige, der også kunne frygte danske ønsker om en genskabelse af den dansk-dominerede Kalmarunion.

På det symbolske plan viste modsætningerne sig ved striden om tre kroner, der både indgik i det danske og det svenske rigsvåben. I Sverige betragtede man de tre kroner som et svensk symbol, mens de efter dansk opfattelse symboliserede Kalmar-



De omtvistede tre kroner optræder i dette segl (det danske rigsvåben), der er vedhæftet Fredstraktaten fra 1613. Seglet ligger beskyttet i en segldåse, som til ære for fotografen er blevet åbnet. Se også fotoet af traktaten tidligere i artiklen. Foto: Asger Svane-Knudsen.



De tre kroner, der var et stridspunkt mellem Danmark og Sverige, optræder i flere sammenhænge. Her ses Christian 4.s krigsskib, Tre Kroner, som i 1606 bragte ham til London, hvor det vakte stor opmærksomhed. *Kobberstik af Jan Dirksen (død 1618), findes i Kobberstiksamlingen, Statens Museum for Kunst.*

unionen, hvilket også kunne tolkes som en eventuel ambition om Kalmarunionens genoprettelse. Striden fik fornyet aktualitet, da de tre kroner også blev sat på Blåtårns spir. Denne kamp om symboler blev fulgt op af politiske og militære tiltag, også uden for Nordskandinavien.

Baltikum var en anden scene for rivaliseringen. Efter Den Tyske Ordensstats opløsning opstod et tomrum og mål for ekspansion. Sverige trængte frem langs kysten, mens Danmark annekterede Øsel. Som en følge af Sveriges ekspansion i Baltikum forbød det handel på Riga og Kurland, mens Danmark håndhævede den fri sejlads til områderne gennem militæreskorte til danske og udenlandske skibe. Omvendt modarbejdede Danmark den frie sejlads ved at forpurre svenske planer om en handelsrute nord om Norge eller via Göteborg. Sammen med toldforhøjelser i Øresund skabte det et anstrengt forhold til de store søfartsnationer.

Mens det ikke skortede på udenrigspolitiske tilskyndelser til at løse stridighederne militært, var der også indenrigspolitiske. Freden i Stettin 1570 mellem Danmark

og Sverige rummede en bestemmelse om, at stridigheder mellem de to lande skulle løses af danske og svenske rigsråder på grænsemøder. Mens krigserklæringer og fredsslutninger krævede det danske rigsråds godkendelse, var udenrigspolitikken kongens domæne; men altså med en væsentlig indskrænkning i forhold til Sverige.

Flere af konflikterne var af ældre dato. De lå bag Syv-årskrigen (1563-1570) og blev også diskuteret på det omtalte grænsemøde i Flakkebæk 1603. Forhandlingerne gik her så trægt, at Christian 4. overvejede muligheden af en krig mod Sverige. Rigsrådet var afvisende. I 1611 vendte han tilbage til spørgsmålet, denne gang ledsaget af den let skjulte trussel om, at han ville erklære krig som slesvigsk og holstenskt hertug, hvis rigsrådet igen stillede sig afvisende. Han undlod ikke at nævne, at eventuelle erobringer ville tilfalde ham og ikke riget. Rigsrådet gav denne gang efter, men diskussionen afslører, at Christian 4. var villig til at sætte sig ud over forfatningsmæssige begrænsninger. I 1611 forblev det ved truslerne, men i 1625 gjorde han alvor af dem og engagerede sig i 30-årskrigen (Kejserkrigen) 1625-1629. Som hertug ville han i princippet ikke kunne råde over danske stridskræfter – en skelnen, kongen så stort på. Også kongens indtræden i Kejserkrigen kan relateres til den nordiske magtkamp, og hans forsøg på at vriste sig ud af forfatningsmæssige begrænsninger viser, hvilken betydning han tildelte magtkampen med Sverige.



Mange af kampene foregik omkring Kalmar, der således har givet navn til krigen. Kalmar fæstning blev erobret i 1611. På denne gobelin ses Christian 4. dirigere tropperne i maj 1611 forud for erobringen af fæstningen. Kopi af Karel van Manders (1576-1623) gobelin, genskabt efter aftegning af C.F. Lund (1826-1901). Kopien findes på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.



I 1612 erobrede danske styrker Öland. Her er landgangen på Öland skildret på C.F. Lunds (1826-1901) akvarel efter Karel van Manders (1576-1623) gobelin. Akvarellen findes på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.



Kort over Kalmarkrigens militære operationer og de områder, som Danmark fik i pant ved Älvsborgs løsen. Kort af Karin Friis Hansen, gengivet efter Danmarks Krigshistorie, bd. I, 700-1814.

Knærødfredens bestemmelser

Den danske krigserklæring i april 1611 blev fulgt op af militære operationer, der ikke skal følges her. Det skal blot nævnes, at svenske styrker trængte ind i Jemtland og Herjedalen, men at Danmark ellers havde overtaget. Gennem en knibtangsbevægelse fra vest og sydvest skulle danske styrker erobre det sydlige Sverige og herefter trænge nordpå mod Stockholm. Christian 4. fik imidlertid ikke mobiliseret det nødvendige antal tropper, så felttoget gik ikke som planlagt. De danske styrkers fremtrængen i Västergötland og Småland var ikke let, men ved krigens slutning havde danskerne blandt andet erobret Kalmar, Öland, Älvsborg, Göteborg og omkringliggende herreder. Danmark havde således en række trumfer på hånden op til fredsforhandlingerne med Sverige.

Den 20. januar 1613 blev fredstraktaten mellem Danmark og Sverige underskrevet i Knærød. Den betegnede en sejr for Danmark. Freden medførte ingen afståelser af territorium, men den rummede flere bestemmelser, der afgjorde de territorielle stridigheder, der havde bidraget til krigen. Danmark fik således anerkendt retten til de norske områder mellem Titisfjord og Varanger Fjord, til beskatning af lapperne i dette område samt retten til hele Øsel. Den frie handel til Riga blev sikret, bortset fra hvis byen blev belejret. I fredstraktaten fastslog man også begge kongers ret til at føre de tre kroner i deres våben, men med

tilføjjelsen at det ikke gav Danmark nogen rettighed til det svenske rige. Endelig rummede traktaten en anerkendelse af svenske og danske købmænds gensidige handels- og toldrettigheder i de nordiske lande.

Sverige opnåede, at svenske skibes hævdevundne toldfrihed i Øresund blev nedfældet, men Sveriges forsøg på at dirigere handelen uden om Øresund mislykkedes. Göteborgs privilegier måtte således ikke være i strid med den danske konges rettigheder i Øresund. Fredsslutningen betød, at Danmark som pant måtte beholde Älvsborg, Göteborg, Ny og Gammel Lödöse og syv herreder i Västergötland, indtil Sverige havde betalt 1 mio. rigsdaler. Denne sidste bestemmelse er kendt som "Älvsborgs løsen". Et dansk krav om krigsskadeserstatning (for en krig, Danmark selv havde påbegyndt) måtte frafalles.

Knærødfredens betydning

Knærødfreden cementerede Danmarks overherredømme i Norden, men cementen havde sprækker, der viste, at fundamentet for overherredømmet var ved at smuldre. De militære operationer havde afsløret nogle begrænsninger. Det viste sig ikke blot vanskeligt at trænge langt op i Sverige, men også at det var problematisk at føre krig og få proviant frem i det uvejsomme terræn i Småland. Man fik heller ikke hvervet det antal soldater, der var nødvendigt for større operationer.

I fredstid lå Danmark nærmest forsvarsløst hen. Der lå nogle hundrede mand i fæstningerne og en "fast stok" af mandskab, blandt andet bådsmand, ved flåden i vintermånederne. Hertil kom også adelens rostjeneste, det vil sige de væbnede ryttere som adelen stillede til gengæld for standens store privilegier. Under Kalmarkrigen spillede adelens rostjeneste for sidste gang i adelsvældens tid (1536-1660) en stor rolle. Under enevælden gjorde adelsrytteriet en sidste, stor indsats i slaget ved Lund 1676.

Når det trak op til krig, blev der i Danmark hvervet soldater, blandt andet på de tyske hvervemarkeder, og ved fredsslutning blev de igen afmønstreret. Hele dette system rummede flere svagheder. Det forudsatte, at Danmark rådede over likvide midler til hvervning, let adgang til hvervemarkederne, og at krigen blev kortvarig. Et militært nederlag kunne blive fatalt, og landets demobilisering i fredstid kunne være uohensigtsmæssig og udsætte det for politisk pres. Denne mekanik var tydelig forud for Kalmarkrigen, da Christian 4. anbefalede rigsrådet krig, fordi landet ikke i længere tid kunne opretholde et stort, militært beredskab.

Sverige rådede ikke over de samme økonomiske ressourcer som Danmark. Det måtte i højere grad end Danmark basere sit forsvar på udskrevne soldater. Efter løsrivelsen fra Kalmarunionen og valget af Gustav Vasa i 1521 havde Sverige i lange perioder været indblandet i krig mod naboerne. Så også af den grund var det nødvendigt med et permanent og billigt forsvar. Dyre lejetropper var ikke et alternativ, og det svenske forsvar bestod derfor af en blanding af udskrevne og hvervede soldater.

Sveriges økonomi baserede sig i vid udstrækning på naturalier, og det havde vanskeligt ved at skaffe internationale betalingsmidler. Det var derfor særlig hårdt for Sverige, at løsesummen på 1 mio. rigsdaler for Älvsborg skulle betales i rede penge i årene 1616-1619. Hvis pengene ikke blev betalt, tilfaldt områderne den danske krone. De danske krav havde været større (2 mio. rigsdaler), men de svenske forhandlere svarede, at Sverige var ude af stand til at betale så stor en sum. Som nævnt rummede de danske krav også en krigsskadeserstatning, men den fandt de svenske forhandlere også umulig at betale. Selvom de danske krav blev reduceret, fulgte man spændt, om Sverige var i stand til at præstere betalingerne. Det lykkedes, men også kun med hjælp fra udenlandske købmænd.



Den 24. maj 1612 blev Älvsborg fæstning erobret af danske styrker. Til minde om begivenheden blev der slået denne medalje. Området var af strategisk betydning for Sverige, og i fredstraktaten indvilgede Sverige i at betale 1 mio. rigsdaler for tilbageleveringen af området, kendt som "Älvsborgs løsen". Medaljen findes i Den Kongelige Mønt- og Medaljesamling.



Til minde om Knærødfreden 1613 rejste Hallands Museum i 1925 dette monument i Sjöared mellem Knærød og Markaryd. Foto: Cerrito, Wikimedia Commons.

Bekymring i Danmark

Selvom Knærødfreden var til Danmarks fordel, måtte krigen også give anledning til bekymring i Danmark. Man kunne fremtvinge en fordelagtig fred, men ikke undertvinge Sverige eller gennemføre militære operationer langt op i Sverige. De udskrevne danske soldaters indsats var heller ikke overbevisende, ligesom det var betænkeligt, at Danmark i fredstid henlå som et militært tomrum. Christian 4. foretrak hvervede, så det adelige rigsråd har nok været hovedkraften bag den udskrevne, stående bondemilits, som blev oprettet i 1614. Konge og rigsråd tog også skridt til en styrkelse af grænseværet mod Sverige. I 1612 var byerne Væ og Åhus blevet brændt ned af svenskerne, så indbyggerne blev efterfølgende beordret til at flytte til Christianstad, som blev anlagt på Allø i Helgeåen i 1614. Da der var tale om en ny by, kunne den planlægges som en fæstningsby med lige gader.

Forhandlerne ville udnytte fredsforhandlingerne i Knærød til en endelig løsning af de gamle stridspunkter. Det gjaldt spørgsmålet om beskatning af lapperne, de tre kroner, den gensidige told- og handelsfrihed og herredømmet over Øsel. Som nævnt i fredstraktaten skulle den skabe varig fred. Trods bestræbelserne på at rydde stridspunkterne af vejen var der en udvikling i gang, der på længere sigt kunne holde striden i kog. Man kunne afgøre juridiske spørgsmål som beskatningsretten i Finmarken, brugen af symboler og sejlads til Riga og Kurland, men Danmark kunne ikke hindre Sveriges fremtrængen sydpå

langs Østersøkysten. Sveriges ekspansion kunne drage det danske overherredømme i Østersøen i tvivl og på længere sigt få magtbalancen i Norden til at tippe. Det var baggrunden for, at Christian 4. i 1622 bad sit rigsråd definere udstrækningen af det danske herredømme i Østersøen, efter at Sverige havde fortsat ekspansionen langs kysten.

Under en historisk synsvinkel har Knærødfreden betydning. Det var sidste gang, Danmark kunne hævde sit overherredømme i Norden og påtvinge Sverige fredsvilkårene. Det var også sidste gang, at de nordiske riger kunne slutte fred, uden at udenlandske magter blandede sig. I 1613 optrådte den engelske konge som mægler, men det var på opfordring fra de nordiske magter. I de følgende år, hvor Danmark blot kunne følge den svenske ekspansion i Baltikum, var magtbalancen i Norden ved at tippe. Udenrigspolitisk var Danmark også ved at blive isoleret. Med forhøjelse af Øresundstolden under Kalmarkrigen havde Danmark i 1614 bragt Hansestæderne, Nederlandene og Sverige sammen i et forbund rettet mod Danmark. Knærødfreden var udtryk for en dansk overvægt, men man var på vej mod ligevægt – og efterfølgende svensk dominans.



For at styrke østgrænsen anlagde Christian 4. i 1614 Christianstad. Christian 4. spiller fortsat en stor rolle i byen, som det fremgår af dette blomsterbed foran Trefoldighedskirken, der er et mesterværk i renæssancens kirkebyggeri. Foto: Leon Jespersen.

Markeringen af 400året for Knærødfreden

I Laholm Kommune – hjemstedet for Knærødfreden – markerer man jubilæet med en række arrangementer. Først og fremmest kan der være grund til at nævne et fredsseminar ledet af den svenske historiker Dick Harrison. Fra dansk side deltog to forhenværende ministre, fhv. udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen og fhv. minister for udviklingsbistand Anita Bay Bundegeaard. Der er arrangeret andre aktiviteter, som finder sted i fredens tegn.

Under en historisk synsvinkel kan Knærødfreden tillægges en anden betydning. Den viste ganske vist en dansk overvægt, men der var en udvikling i gang, der truede det danske herredømme. Knærødfreden skulle løse stridspunkterne, men i et historisk tilbageblik blev den en parentes.

Magtbalancen tippede for alvor efter Danmarks nederlag i Kejserkrigen (1625-1629) og Sveriges efterfølgende engagement i Tyskland. Christian 4. fulgte misundeligt Sveriges fremgang og modarbejdede i det skjulte Sverige. Men ikke mere skjult end at Sverige i 1643 uden en krigserklæring lod Lennart Torstensson angribe op gennem Jylland. Ved fredslutningen i 1645 begyndte Danmark-Norges landafståelser til Sverige.

Det svenske angreb i 1643 var en form for krig, der brød med god skik. At forsvare sig mod en angriber, der havde begyndt krig uden krigserklæring, blev betragtet som en retfærdig krig, og fra dansk side udkom der flere skrifter, der over for et internationalt publikum skulle fordømme det svenske angreb. Med henvisning til Christian 4.s indskrift på Tøjhuset havde han op mod Kalmarkrigen 1611 tænkt på krigen i fredstid, mens hans penneførere fremstillede indsatsen mod Torstensson som en retfærdig krig.

Leon Jespersen er arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet i København.

Kilder

Knærødfreden og en fyldig historisk skildring af begivenhederne forud for og under krigen findes i L. Laursen (udg.): *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, bd. 3. København, 1916, s. 282-316.

Fredstraktaten i original findes i Rigsarkivet, Tyske Kancelli E I Forholdet til udlandet, Pergamentsbreve 1454-1751, Sverige 1613 a 115.

Litteratur

Albrechtsen, Esben m. fl.: *Konger og krige 700-1648. Dansk udenrigspolitik historie*, bd. I, København, 2001, 2. udg. Kbh. 2006.

Jensen, Kurt Villads m.fl.: *Danmarks krigshistorie 700-2010*, 2. udg. København, 2010.

Larsen (Liljefalk), Axel: *Kalmarkrigen*. København, 1889.


Palme, Sven Ulric: *Sverige och Danmark 1596-1611*, Uppsala, 1942.

Wadén, Ingel (udg.): *Berättande källor till Calmarkrigets historia*, Lund, 1936.

[illegible]

Off. Clorve. Stad i de Hær. nu Capten.
Indbyggende Lyder eller Munk. Svend de til
H. Hær. og L. Hær. Clorve. den Næste
tilhørende Munk. Hærde efter den fædte
Commodore Hær de Relutions Compe-
tens der Hærde. in Aars 1717 og 1718
og i de Hær. den Hær. og Hærde.

of
B. P. 2
Shenandoah.



Master's List of the School

Hvilken retskreds hørte Korinth under i 1799? Og hvilken kommune kom Sønder Felding til i 1970? Sådanne spørgsmål har de fleste arkivbrugere på et eller andet tidspunkt været nødsaget til at finde svar på for at finde den rigtige arkivskaber og dermed de rigtige arkivalier. Med DigDag er der skabt et nyt redskab, som kan vise den administrative inddeling fra 1660 til nutiden. *DigDag* er en forkortelse for *Digitalisering af Danmarks Historisk-Administrative Inddeling*.

KATRINE TOVGAARD - OLSEN

Baggrund for projektet

Ændringer i det administrative landskab har alle dage gjort det til en udfordring for arkivbrugere at finde den rette arkivskaber. Arkivernes ordningsprincip, det såkaldte *proveniensprincip*, betyder at arkivalier er ordnet og registreret efter den myndighed eller person, der har skabt arkivet. Kendskab til de administrative forhold er således en forudsætning for arkivstudier. Vil man for eksempel se en adoptionssag fra Skamby fra 1901, må man først finde ud af, hvilket amt Skamby hørte under på det tidspunkt, idet sager om adoption blev ført ved amterne. Men myndigheders grænser ændres hele tiden. Det sker i takt med ændringer i befolkningsudviklingen, omlægning af ressortområder, ændringer i landskabet eller noget helt fjerde, og det kan være svært at huske, hvornår et sted har ligget på den ene eller den anden side af en administrativ grænse, og dermed hvilken myndigheds arkiv man skal bruge.

Mange arkiver har forsøgt at afhjælpe problemet ved at udarbejde forskellige historisk-administrative opslagssamlinger. Andre har nøjedes med at henvise til publikationer som f.eks. *Trap Danmark* eller Karl-Eriks Frandsens *Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660*. Deres store værdi til trods er disse værker og opslagssamlinger dog enten begrænset i tid, geografisk udstrækning og/eller i omfanget af kortlagte myndighedstyper.

Der har derfor længe eksisteret et ønske på arkiverne om at skabe et komplet kort over Danmarks administrative inddeling fra dag til dag. Dette var den primære motivationsfaktor, da Statens Arkiver i 2008 sammen med seks andre kultur- og forskningsinstitutioner indsendte en ansøgning til Forsknings- og Innovationsstyrelsen med anmodning om økonomisk støtte til det såkaldte DigDag-projekt. Med DigDag ville man skabe et frit tilgængeligt, webbaseret atlas over Danmarks administrative landskab siden enevældens indførelse i 1660.

Deltagere

Med tilsagn fra Forsknings- og Innovationsstyrelsen om at ville støtte projektet med 15 millioner kroner, kunne projektet realiseres. Projektet blev organiseret

At finde rundt i fortidens administrative inddeling kan til tider være strengt nødvendigt, hvis man skal finde den rette arkivskaber og dennes arkivalier. Men selvom man har et stednavn, en bebyggelse eller et sogn at gå efter, kan det alligevel være besværligt at finde den rette administrative myndighed. Men nu er der hjælp at hente. Kort over Odense af Jürgen Thomsen fra 1717, der giver et indtryk af de stednavne, der kan være tilknyttet en lokalgeografi. *Statens Arkiver, webudstilling om købstadskort*.

som et konsortium bestående af repræsentanter fra ansøgningsinstitutionerne. Foruden Statens Arkiver var det Kort- og Matrikelstyrelsen, Nationalmuseet, Det Kgl. Bibliotek, Kartografisk Dokumentationscenter (SDU), Saxo-Instituttet (KU), Nordisk Forskningsinstitut – Afdeling for Navneforskning (KU), Skov og Landskab (KU) og Kulturarvsstyrelsen. Der var således tale om et bredt udsnit af danske kultur- og forskningsinstitutioner, der hver især besad en faglig viden, som var nødvendig for projektet.



Databasen

Kortlægningen af Danmarks administrative inddeling skulle ske ved en integration af data om tid, rum og sted i et dynamisk atlas. Hvordan det skulle gøres i praksis, beskrives nemmest med udgangspunkt i projektets kerne: DigDag-databasen. Databasen består af tre domæner: et *enheds*domæne, et *navne*domæne og et *geodomæne*.

Enhedsdomænet rummer oplysninger om administrative enheder (myndigheder) fra ca. 1660 til nutiden, f.eks. kommuner, sogne, herreder, retskredse, amter, udskrivningskredse osv. I alt er 79 forskellige myndighedstyper og deres mange ændringer over tid beskrevet og kortlagt.

Navnedomænet indeholder ca. 250.000 nye og gamle stednavne, foruden navnene på de mange administrative enheder.

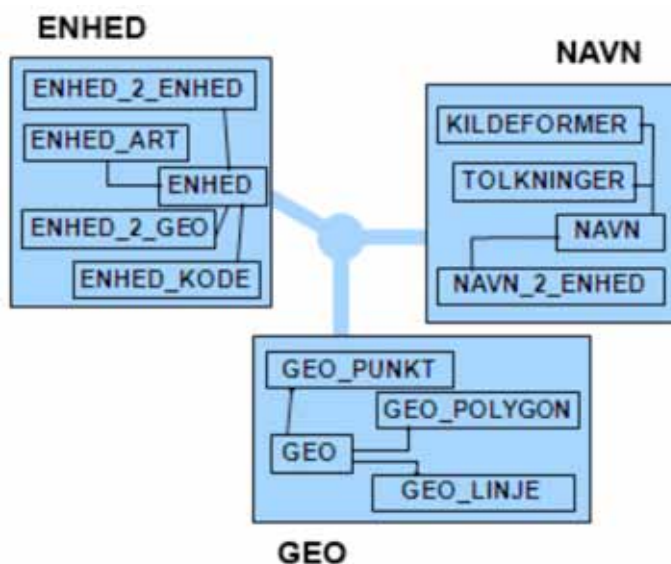
Endelig kobler geodomænet navne og enheder med geografiske data til et dynamisk atlas. Således er geodomænet ”rygraden” i DigDag og er dét, der skaber struktur i data og kæder dem sammen. Geodomænet er dermed den mest omfattende del af databasen.

Før tilkomsten af DigDag var man som arkivbruger henvist til et væld af topografiske og historisk-administrative opslagsværker, hvis man skulle finde ud af, hvilken myndighed en lokalitet hørte til. Her ses et udsnit af samlingen af topografiske opslagsværker på Rigsarkivets læsesal. Foto af Steffen Harpsøe.

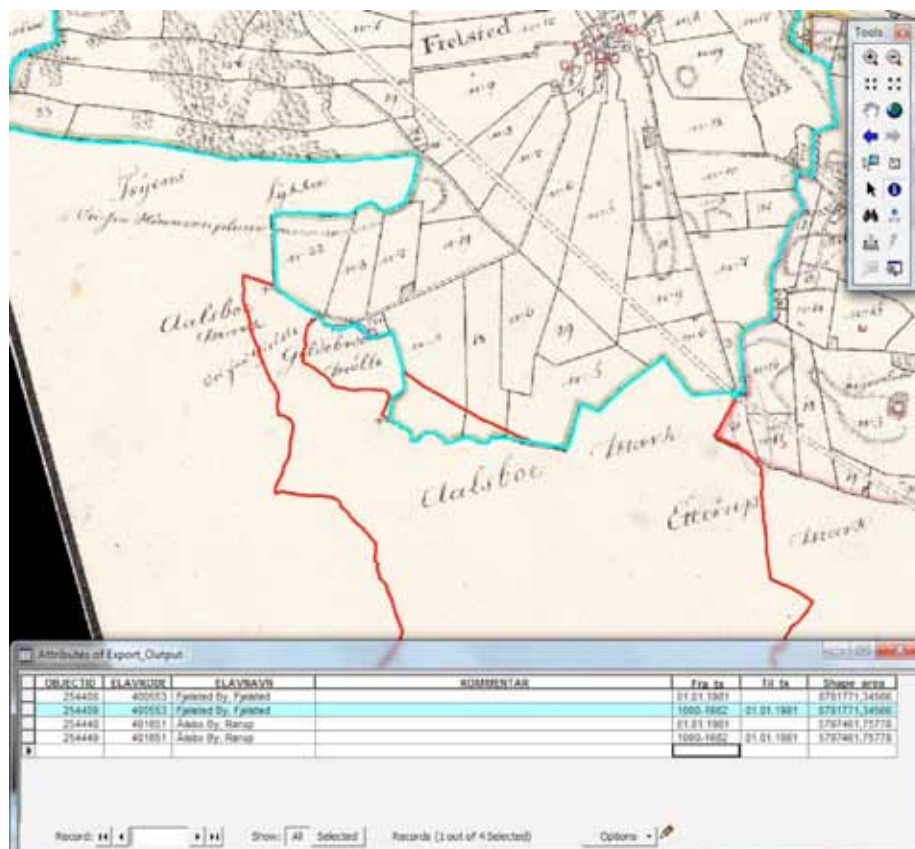
Diagram over DigDag-databasens opbygning. www.digdag.dk.

Geografien i DigDag

Danmarks administrative geografi er opbygget efter princippet om, at større administrative enheder består af et helt antal mindre administrative enheder. F.eks. udgør et antal sogne tilsammen ét provsti, der sammen med andre provstier danner et stift. Samme princip er anvendt i opbygningen af DigDag-atlasset. I DigDag er ejerlavene de mindste byggeklodser, som er anvendt til at ”bygge” de større enheder. Ejerlavet er valgt som mindste byggeklods, fordi det er en relativt lille enhedstype med rødder tilbage fra de gamle dyrkningsfællesskaber (selvom betegnelsen ”ejerlav” er af noget



Mens langt de fleste ejerlav stort set ikke har ændret udstrækning siden 1688, har ca. 1000 ejerlav ændret sig, og dette skal der tages højde for i DigDag. Her ses et eksempel på ejerlavsversionering i GIS-programmet. www.digdag.dk.



yngre dato), og fordi ejerlavene har bevaret deres geografiske udstrækning for langt størstedelens vedkommende.

Danmark er inddelt i ca. 9.000 ejerlav. De ca. 8.000 har ikke ændret udstrækning siden 1688 og findes dermed kun i én *version*. Til gengæld kan ét ejerlav blandt de resterende 1000 have ændret udstrækning adskillige gange og er derfor oprettet i DigDag med flere forskellige *versioner* med hver deres unikke datering. Eksempelvis har et lille husmandssted ved Rinkenæs hørt til ikke færre end otte forskellige ejerlav på bare 150 år. Alle ejerlavsversioner er hver især kortlagt som et område i et såkaldt GIS-program (*GIS* = Geografisk Informationssystem). Disse områder er sammensat til større administrative enheder som sogne, kommuner, herreder osv. I DigDag-sprog kaldet *enhedsaggregering*.

Udgangspunktet for kortlægningen af ejerlavsversioner er Geodatastyrelsens (tidl. Kort- og Matrikelstyrelsen) nutidige ejerlavskort. I de tilfælde, hvor der er konstateret en anden geografisk udstrækning af ejerlavet i ældre tid, er denne ældre version kortlagt og et tidspunkt for ændringen indført i databasen. På denne måde er den administrative geografi tilbage til 1600-tallet kortlagt med meget stor nøjagtighed.

Kilderne til den historiske udstrækning af ejerlavene er efter ca. 1800 primært de bevarede matrikelkort, og før 1800 er den primære kilde Karl-Erik Frandsens rekonstruktioner i *Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660*, der bygger på oplysninger fra 1688-matriklen.

Litteratur og internet

Trap, Jens Peter: *Statistisk-Topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, udg. I-V, 1858-1970.

Pontoppidan, Erik: *Den Danske Atlas*, 1763-81.

Frandsen, Karl-Erik: *Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660*, bd. II, 1984.

Schlaber, Gerret Liebing: *Hertugdømmet Slesvigs forvaltning*, bind I, 2007.

Danmarks Stednavne, udgivet af Stednavneudvalget siden 1922.

De anvendte screendumps stammer fra www.digdag.dk

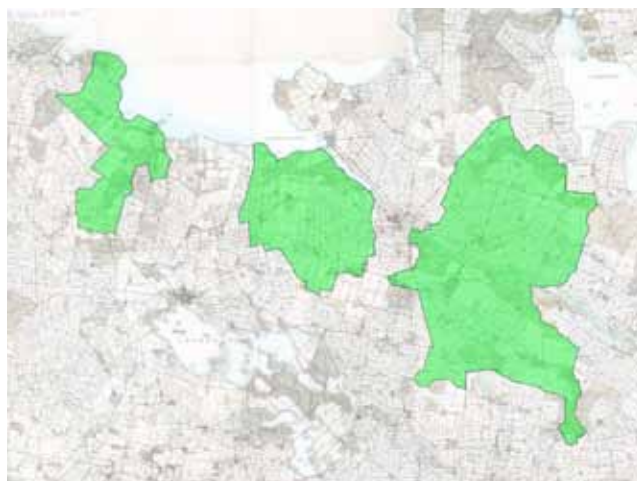
Myndighedstyper

DigDag-databasen indeholder data om 79 forskellige administrative myndighedstyper fra perioden mellem 1660 og 2012. Fordelt på disse 79 typer er der registreret ca. en kvart million selvstændige enheder, dvs. myndigheder. Under hver enkelt myndighed findes der oplysninger om myndighedens oprettelses- og evt. nedlæggelsesdato, evt. skiftende navne, geografiske og administrative relationer til andre myndigheder, institutionelle koder tilknyttet myndigheden (f.eks. Indenrigsministeriets kommunekoder) samt kilder til oplysninger om myndigheden. De hyppigst anvendte kilder til enhedsregistreringen har primært været lovsamlinger og opslagsværker som f.eks. *Trap Danmark I-V* og Pontoppidans *Danske Atlas*.

Kriterierne for, hvilke myndighedstyper, der skulle med i databasen, blev defineret ud fra en vurdering af myndighedens relevans for sin samtid og mulighederne for at kortlægge den: dvs. både en vurdering af adgangen til kilder om myndigheden samt muligheden for at skildre dens geografiske udstrækning kartografisk.

Et vanskeligt tilfælde var den gamle retsenhed *birkerne*. Som en vigtig del af den retlige forvaltning til langt op i 1800-tallet måtte birkerne nødvendigvis med i DigDag. Men hverken det at finde kilderne til birkernes geografiske udstrækning endsige det at tegne udstrækningen var nogen nem opgave. Birkerne var jurisdiktioner på godsernes jorder indtil ca. midten af 1800-tallet. Godsejeren – eller den af ham udpegede – fungerede som birkedommer, det der i herrederne svarede til en herredsfoged og i købstæderne til en byfoged. Men en godsejers jorder var ikke nødvendigvis sammenhængende områder. Hans jorder kunne være spredt ud over store arealer med en anden godsejers jorder vævet ind i mellem sine egne som et kludetæppe. Kortlægningen af birkerne blev et projekt i sig selv med egen database, ”birkebasen”, som siden blev koblet på DigDag. I tilfælde af at birket ikke kunne bestemmes geografisk ud fra eksisterende publikationer og kildesamlinger, blev der udpeget et *hovedsagligt* tilhørsforhold, der blev angivet som geografisk dækkende. Det hovedsaglige tilhørsforhold blev defineret ud fra en liste over alle kendte gårdes ejerforhold fra 1662, udarbejdet af DigDag-medarbejder ved Saxo-Instituttet, Peder Dam. De birker,

Birkerne som retsenheder var en særlig udfordring at få kortlagt, blandt andet fordi godsejernes jorder, der udgjorde et birk, ikke nødvendigvis bestod af et geografisk samlet område. På eksemplet ses henholdsvis Christianssæde Birk (til venstre) og Grevskabet Hardenberg-Reventlows Østre Distrikts Birk (til højre) for 1843. www.digdag.dk.



Det store samleværk *Danmarks Stednavne* indeholder alle bebyggelsesnavne og en hel del navne på naturområder, træer, klipper osv. Værket har været udgivet siden 1922, men dækker endnu ikke hele landet – ”kun” ca. 65 %. Værket er hovedleverandør af stednavne til DigDag. Her ses, hvilke dele af landet der er dækket af *Danmarks Stednavne* med henvisning til bind og hæfte. www.digdag.dk.



hvis geografi er helt eller delvist dannet ud fra denne metode, er forsynet med en note herom.

Et eksempel på en myndighedstype, som var i DigDag-søgelyset, men ikke slap igennem nåleøjet, var jordemoderdistrikter. I henhold til et reglement fra 1810 var opgaven med at inddele jordemoderdistrikterne decentraliseret til regionale og lokale myndigheder. Kilder til inddelingen skulle således opspores via de decentrale myndigheders arkiver på Landsarkiverne, hvilket ville have været et meget tidskrævende arbejde.

Kombineret med det faktum, at jordemødre sjældent holdt sig til at udøve sit hverv *inden for* sit distrikt, men gerne hjalp til ved fødsler på den anden side af distriktsgrænsen, var beslutningen om *ikke* at medtage jordemoderdistrikterne uomgængelig. Derudover var der – fra et arkivalsk synspunkt - kun få grunde til at gøre noget ved perioden før 1862, hvor jordemødrene endnu ikke førte protokoller.

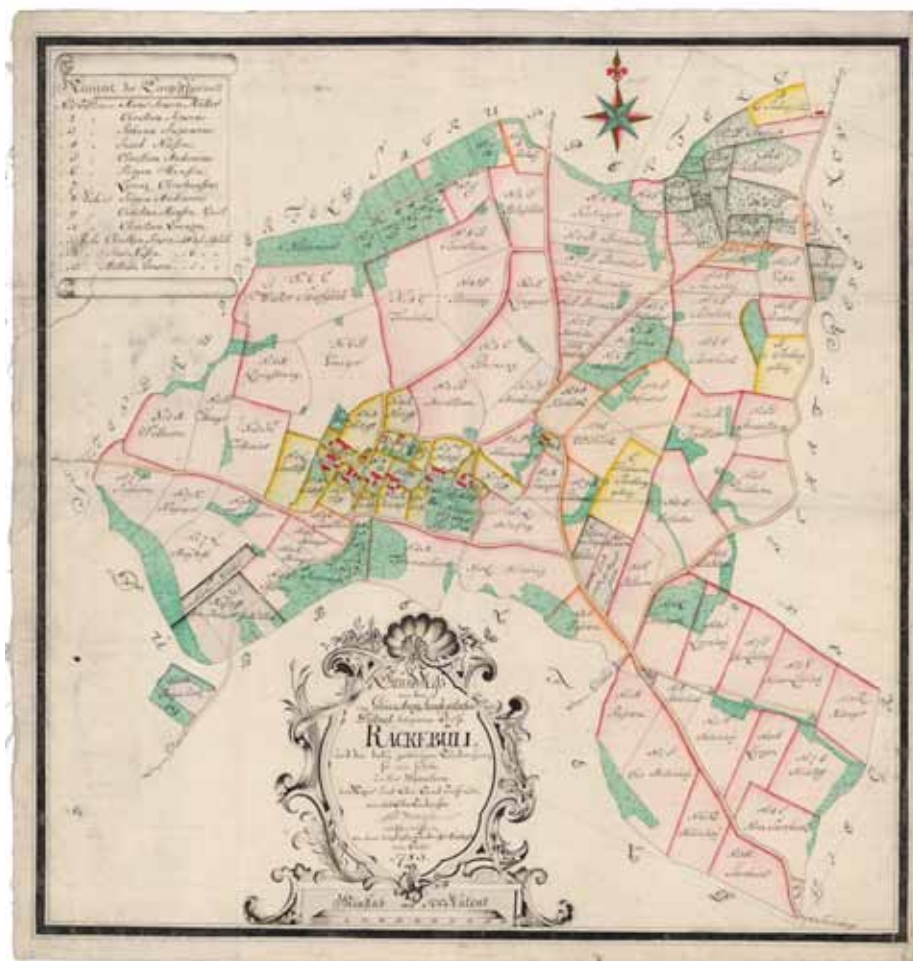
Navne

DigDag-databasens sidste del, *navnedelen*, fuldender integrationen af tid, rum og sted. DigDag rummer groft sagt fire typer af stednavne:

1. Stednavne fra bogserien *Danmarks Stednavne*
2. Stednavne fra Afdeling for Navneforsknings supplerende database
3. Stednavne fra Kort- og Matrikelstyrelsens Stednavne- og Stamoplysningsregister (*SNSOR*)
4. Navne på administrative enheder

Hovedkilden til stednavnene i DigDag-databasen er værket *Danmarks Stednavne*. Et værk på foreløbig 23 bind, som er digitaliseret i forbindelse med DigDag-projektet. *Danmarks Stednavne* er under løbende udgivelse siden 1922 og dækker ca. 2/3 af landets areal. Værket medtager alle bebyggelsesnavne og et varierende antal naturnavne fra område til område. Under hvert navn finder man de kendte ældre stavemåder af navnet plus så vidt muligt en tolkning af navnet. I nogle tilfælde er der derudover en udtaleform med lydskrift. De områder, der ikke dækkes af *Danmarks Stednavne*, er omfattet af Afdeling for Navneforsknings supplerende database.

Søgning på stednavne i DigDag kan foretages for hele landet, eller begrænses til



Et eksempel på nogle af de undersøgelsesmuligheder, der findes i Dig-Dag. Her en søgning på forekomsten af stednavne i Sønderjylland, hvori ordet "okse" indgår: www.digdag.dk

et udvalgt område. Der kan søges på moderne eller historiske former af et stednavn og på hele eller dele af stednavnene.

Hvad er "Danmark"?

At sætte sig for at kortlægge Danmarks administrative geografi siden 1660 aktualiserer uvilkårligt nogle spørgsmål, som umiddelbart kan virke simple, men som ikke er det. Først og fremmest var der spørgsmålet om, hvilket "Danmark" der skulle kortlægges. Ikke bare rigets indre grænser har jo ændret sig igennem de sidste 370 år, det har så sandelig også de ydre. Det blev besluttet, at kortlægningen skulle ske inden for det område, som blev "Danmark" efter den sønderjyske afstemning i 1920. Denne beslutning indebar, at Sønderjylland også skulle kortlægges i perioden 1864-1920, hvor området var under tysk herredømme. Sønderjysk administrationshistorie er et kapitel for sig og skal ikke tilnærmelsesvis forsøges redegjort for på disse få linjer. Ejer- og jurisdiktionsforholdene i hertugdømmet var ekstremt fragmenterede og meget dynamiske igennem perioden. F.eks. var sognene syd for Kongeåen ikke tilpasset de overordnede regionale myndigheders grænser i modsætning til



Sønderjylland havde – naturligt nok – en noget anderledes administrativ inddeling i tiden 1864-1920, hvor det var under tysk overherredømme. Disse forvaltningsenheder er også taget med i DigDag. Her ses inddelingen i *Gemeinde*, den tyske ækvivalent til de danske kommuner, i 1910 i den østlige del af Sønderjylland. Bemærk at kortbaggrunden for Sønderjylland er blank, hvilket skyldes, at der er valgt et samtidigt dansk baggrundskort (man kan nemlig selv vælge hvilket kort man vil have vist sin søgning på), der naturligt nok ikke dækker Sønderjylland. www.digdag.dk.

I fremtiden, når DigDag er fuldt integreret i Daisy, kan en søgning efter arkivalier i Statens Arkiver se sådan her ud – hvor det er muligt at søge på en geografisk enhed kombineret med et emne, og så vil Daisy selv vise en liste over relevante myndigheder. Det er dog kun foreløbigt i støbeskeen. *Grafik af Statens Arkiver.*

det, der var hovedreglen nord for Kongeåen. Således kunne en enkelt landsby være opdelt mellem op til syv forskellige jurisdiktioner på regionalt plan. Opgaven med at kortlægge Sønderjylland blev løst af Kartografisk Dokumentationscenter på Syddansk Universitet, som dermed har beriget DigDag med eksotiske enhedstyper som *Gemeinde*, *Gutsbezirke*, *Flecker* osv.

Anvendelse

DigDag-projektet har skabt en unik datasamling, der forener tid, rum og sted. Det næste skridt er, at data tages i anvendelse. For kun gennem anvendelse kommer DigDag til sin ret. Men hvilke brugere kan få noget ud af DigDag?

DigDag stilles til rådighed ad to kanaler, som hver har deres målgrupper: på digdag.dk – som dog endnu er i sin vorden – kan man få adgang til et udsnit af de data, som projektet har tilvejebragt. Ud over at vise administrative grænser og fortælle stednavnehistorie, rummer portalen beskrivelser af alle de myndighedstyper, der indgår i DigDag, og der er mulighed for at downloade data. Portalen kan vise ”dobbelkort”, hvilket vil sige, at man f.eks. kan se et kort, der kombinerer amtsgrænser fra 1810 med regionsgrænser fra 2010. Arkivbrugere, slægtsforskere, forskere med historie som område generelt og folk, der interesserer sig for lokalhistorie, ventes at få glæde af digdag.dk.

Adgang til hele datasættet fås via nogle såkaldte *webservices*. En webservice er kort beskrevet en funktion, der tillader en ”fremmed” hjemmeside at kigge ned i DigDag. En webservice er i sig selv usynlig, men kommer til live, når den sættes sammen med noget andet. Den primære målgruppe for DigDag webservices er institutioner og myndigheder. Eksempelvis Statens Arkiver, som i skrivestund er ved at integrere DigDag i arkivdatabasen Daisy.

DigDag og Daisy

Med sammensmeltningen mellem administrative myndigheder i DigDag og arkivskabere i Daisy vil Daisy få en geografisk søgefunktion. Hvor man i dag kun kan søge på arkivskaber og arkivserie i Daisy, vil man i fremtiden også kunne søge arkivalier i relation til en bestemt lokalitet. Man vil kunne klikke på et Danmarkskort og få

vist hvilke arkivalier, som findes i Statens Arkivers samlinger, om og fra dette sted. Når den igangværende emneordsindeksering – som



Allerede på forsiden af DigDag's internetside kan man foretage sine søgninger. Myndighedstyperne er inddelt i kategorier, og tidspunktet, hvor man vil lave sit nedslag, kan vælges enten ved indtastning eller på tidslinjen under kortet. Det er faktisk også muligt at få vist to forskellige myndighedstyper på én gang ved at søge på "Dobbeltkort". www.digdag.dk.

allerede kan ses i en betaversion på www.sa.dk – også er fuldt ud integreret i Daisy, vil det ikke længere være nødvendigt at skrive navnet på den arkivskabende myndighed i arkivskaberfeltet. Man kan nøjes med at anføre *Skamby, adoption* og *1901* i søgefelterne og automatisk blive ført til bestillingsmodulet for Odense Amts journal, årgang 1901. I det omfang, at det pågældende arkivalie er tilgængeligt i indscannet form, vil man – som det er tænkt nu – blive ført direkte til arkivaliet. At forestille sig en fuldstændig integration mellem samtlige Statens Arkivers tjenester på nettet, Arkivalieronline, Dansk Demografisk Database, Daisy og DigDag, ligger lige for. En sådan integration er dog endnu ikke iværksat.

Forskningsmuligheder

Ud over de allerede nævnte brugsscenerier kan DigDag på forskellig vis danne grundlag for forskning. Dels kan DigDag's egne data gøres til genstand for forskning: Man kan f.eks. se på udviklingen i antallet af gejstlige og verdslige myndigheder, eller man kan sammenligne kommunestørrelser over tid eller sognestørrelser fra egn til egn. Man kan også foretage analyser af navnestoffet. Hvor findes der stednavne, som indeholder *rød*? *Rød* forekommer i stednavnesammenhænge ofte i betydningen *rydning*, hvorfor stednavne, som indeholder *rød*, ofte er tegn på, at der tidligere har fundet skovrydning sted, formentlig med henblik på at give plads for bebyggelse. Et kort over steder med *rød* i navnet kan således være en god indikator på Danmarks tidligere skovområder.

En tredje forskningsmulighed er at bruge DigDag-data som grundlag for analyse af *andre* data. Man kan f.eks. sammenholde navnedata fra en folketælling og se, hvor i landet specifikke navne har været mest udbredt. En sådan analyse har bl.a. vist, at drengenavnet *Rasmus* ved folketællingen i 1801 var størst udbredt i egne med god jordbonitet: fra Østjylland over Fyn til Lolland-Falster. Hvad der kan være årsag til

Nogle af de ledende kræfter bag DigDag-projektet er her fotograferet ved den officielle præsentation den 25. oktober 2012 i Rigsarkivets foredragssal. Fra venstre ses lektor Peder Gammeltoft, videnskabelig assistent Bo Nissen Knudsen og post. doc Peder Dam, alle fra Københavns Universitet, og endelig artiklens forfatter og nuværende projektleder, arkivar Katrine Tovgaard-Olsen, Statens Arkiver. Foto af Leon Jespersen.



dét fænomen, giver DigDag ikke svaret på. Men DigDag er det illustrative værktøj, der kan frembringe pointen.

Fremtiden

DigDag-projektets formelle projektperiode ophørte den 30. september 2012. Men selvom projektperioden er ophørt og bevillingen brugt, er der stadigvæk et arbejde at gøre for institutionerne i efterfølgerkonsortiet, som består af Geodatastyrelsen, Nordisk Forskningsinstitut – afdeling for Navneforskning (KU) og Statens Arkiver. Det fremadrettede arbejde består bl.a. i at opdatere databasen med nye stednavne og nye ændringer i det administrative landskab, således at DigDag også i fremtiden vil kunne vise et øjebliksbillede af den administrative inddeling.

Ud over at vedligeholde og opdatere de eksisterende data i DigDag ligger nye udviklingsprojekter i forlængelse af DigDag lige for. Man kunne således forestille sig en udbygning af databasen til også at omfatte Færøerne, Grønland, Norge eller De Vestindiske Øer.

I det ovenstående er skitseret nogle af de muligheder, der har åbnet sig med DigDag. Muligheder inden for forskningen, for kulturinstitutioner, for arkivbrugere og lokalhistorikere for blot at nævne nogle. Kun fantasien og forskningen sætter grænserne for anvendelsen af DigDag. Billedligt talt er det, DigDag har leveret reelt kun en stikkontakt, som det er op til brugerne at putte stikket ind i og få ”noget” ud af. En opfordring, som hermed er givet videre.

Note: I 1799 hørte Korinth under Brahetrolleborg birk. Sønder Felding sognekommune blev ved kommunalreformen i 1970 indlemmet i Åskov Kommune.

Katrine Tovgaard-Olsen er historiker, arkivar ved Rigsarkivet og projektleder af DigDag.

Spørgsmål:

Der er et spørgsmål, som jeg længe har tænkt over. Og det er: Var udryddelsen af seks mio. jøder en medvirkende faktor til nazi-rigets fald? Rent praktisk tænker jeg, at det trods alt har kostet en enorm masse mandskab, materiel og planlægning at gennemføre. Desuden kunne det se ud som om, at den øverste ledelse har haft enormt meget fokus på jødeudryddelsen, hvilket måske har ført til tilsidesættelse af fokus på krigsførelse og deraf mange fejlprioriteringer ved fronten.

Helt enkelt: Har Hitlers fanatiske had til jøder været en medvirkende faktor til hans egen undergang?

Med venlig hilsen
Kai Kristensen
Lemvig

Svar:

Redaktionen har ikke kendskab til nogen danske historikere, der har stillet ovennævnte spørgsmål til kilderne. Vi har derfor rådført os med en kollega og ekspert i Det Tredje Riges historie, arkivar Sten Lundø, der har leveret en del af nedenstående fakta. På baggrund af dette giver vi nedenstående vurdering. Indledningsvis skal vi dog bemærke, at det er et besværligt og "betændt" spørgsmål at besvare, da jødeudryddelserne er et følsomt emne. Ved at foretage en analyse af rationalet bag den nazistiske jødepolitik og en vurdering af dens militære konsekvenser risikerer man, at forklaringen fremstår som en legitimering – og det ønsker Siden Saxo på

ingen måde! Set ud fra en menneskelig synsvinkel kan jødeforfølgelserne aldrig forsvares, men for at besvare spørgsmålet er det nødvendigt at se på det ud fra et tysk, kynisk militært rationale – også selvom det er næsten umuligt at adskille dette fra den bagvedliggende nazistiske ideologi.

Basalt set var der to typer af jødeudryddelser. Den ene foregik umiddelbart bag fronten og blev varetaget af Einsatzgruppen som en del af en generel jagt på partisaner, agitatorer og jøder. Det foregik på østfronten under Tysklands fremrykning og kostede ca. 1,6 millioner jøder livet. Disse massehenrettelser blev foretaget af enheder med regulær kampværdi, der hurtigt kunne omdirigeres til fronten efter behov, og fandt primært sted, mens Tyskland havde ressourcemæssigt overskud til det (inden Stalingrad). Disse militære kræfter har altså ikke "manglet", da Tyskland fik brug for dem.

Den anden type er den systematiserede udryddelse i koncentrationslejre fra ca. 1942, der kræver et helt andet ressourceforbrug. Men koncentrationslejrene var ikke en tysk opfindelse med folkemord som formål. Begrebet stammer fra Den anden Boerkrig, hvor briterne internerede civile boere i lejre. Og det er ikke det tidligste eksempel. Under Den amerikanske Uafhængighedskrig lod general Washington kvækerne internere pga. deres modstand imod krigen. USA brugte også koncentrationslejre under 2. verdenskrig, hvor man internerede "enemy aliens", dvs. amerikanere af japansk oprindelse, tyske statsborgere m.v., og Sovjet havde sine gulaglejre. Formålet med koncentrationslejre er altså at indespærre potentielle sabotører, oprørere, politiske fjender etc. for at



forhindre dem i at gøre skade på infrastruktur, drive undergravende propaganda eller på anden måde hindre krigsindsatsen.

Tyskland internerede også sine "civile" fjender – ikke mindst jøderne. Bortset fra at have et ideologisk, racemæssigt formål var der uomtvisteligt også et militært formål hermed. Reelt var Tyskland i krig med jøderne – Den Jødiske Verdenskongres havde i marts 1933 erklæret Tyskland krig. Hvor paradoksalt det end måtte lyde, støttede Tyskland på samme tid zionisternes kamp for en jødisk stat, idet begge parter havde et fælles mål om jødernes udrejse fra Tyskland. Interneringen af jøderne i Tyskland tog fart efter Polensfelttoget i 1939 i den såkaldte "tredje fase" – altså sammenfaldende med at bl.a. England og Frankrig erklærede Tyskland krig. Fra et militært aspekt har det spillet en rolle, at man dermed havde flere millioner indbyggere, der kunne tænkes at støtte fjenden. Der har altså været ræson i at "koncentrere" potentielle fjender i sådanne lejre. Tager man den sovjetiske propaganda for pålydende, slog partisaner rent faktisk 500.000 (!) tyske soldater ihjel bag ved fronten. Om tabstallene så bare var halvdelen heraf, har det militært givet mening at gå skånselsløst til værks.

Rent ressourcemæssigt, ser vi på mandskab, materiel og planlægning, vil jeg mene, at koncentrationslejrene nøgternt set var rentable i forhold til krigsførelsen. Hvad man end har brugt af politisoldater, fangevogtere og administrativt-logistisk personale, har det givetvis frigjort desto mere mandskab til krigstjeneste, end hvad man måtte bruge til bekæmpelse af guerillaer, bevogtning af depoter og forsyningslinjer m.v. – desuden gjorde man i lejrene brug af de såkaldte Kapo'er, dvs. fanger, der blev belønnet for at føre opsyn med de øvrige fanger. Ydermere havde Tyskland

I Daily Express kunne man den 24. marts 1933 læse, at Den Jødiske Verdenskongres havde erklæret Tyskland krig. En ret så vovet erklæring fra en organisation uden militær magt eller et hjemland at kunne beskytte sin befolkning i. På sin vis (teoretisk) kan det siges at have legitimeret Tysklands internering af jøderne – men ikke dermed udryddelseslejrene og den inhumane behandling i koncentrationslejrene. *Daily Express*.

Spørgsmål til spørgeskassen kan sendes som e-mail: sth@sa.dk eller som almindeligt brev til: Siden Saxo – Spørgeskassen Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9 1218 København K

ressourcemæssigt massivt brug for arbejdskraft til rustningsindustrien, hvor jødiske tvangsarbejdere fra koncentrationslejrene i stor stil blev sat ind. At man gik over til systematisk udryddelse i nogle af lejrene har ikke krævet noget ekstra ressourceforbrug, og den udbredte udsultning og manglende sygepleje i lejrene var ikke kun et tysk fænomen. Millioner af tyskere og soldater fra aksemagterne (inkl. frikorpsfolk) døde i gulaglejrene, og ca. en million tyskere døde i vest-allieret krigsfangenskab.

Hvad angår antagelsen om, at den tyske ledelse skulle have tilsidesat krigsførelsen og fejlprioriteret på krigsfronterne pga. fokus på jøderne, er der intet, der tyder på dette. Den tyske, militære ledelse var om nogen koncentreret i Hitlers person. Hitler var såvel chef for værnemagten som for hæren – i perioder havde han endog den personlige ledelse af enkelte hærgrupper, f.eks. Heeresgruppe A i Kaukasus i sept.–nov. 1942, og der kan ikke være nogen tvivl om, at Hitler afskyede jøderne. Derfor ligger antagelsen da også lige for. Men dels er der intet, der tyder på, at Hitler personligt var involveret i jødernes skæbne andet end på det allermest overordnede plan (det var primært Heinrich Himmler, der var arkitekten bag Holocaust), dels havde han og resten af den militære ledelse altså andet at se til, og der er ikke noget i de overleverede arkiver fra beslutningstagerne, der vidner om sådanne fejludstillinger.

Forklaringerne på Tysklands militære nederlag må altså findes andetsteds.

Steffen Harpsøe
Arkivar ved Rigsarkivet og redaktør af Siden Saxo

Ny viden om central dansk kulturskat

Kong Valdemars Jordebog er utvivlsomt en af de største skatte i Rigsarkivet og en af de mest særegne kilder til middelalderens Danmark, men den har længe trængt til en kærlig hånd. Kodekset, der ud over jordebogen indeholder en broderliste, konge- og paverække, en krønike, regler for munke og meget mere, blev i slutningen af 1600-tallet købt af svenskeren Johan Gabriel Sparfvenfeldt. Herefter blev manuskriptet delt i to (jordebogen blev udtaget), delene havnede på det Kungliga Biblioteket i Stockholm, hvor man først i 1851 opdagede, at delene hørte sammen, og bogen blev genskabt. Ved denne lejlighed blev kodekset syet sammen igen og fik et nyt læderbind. Desværre var ingen af delene af særlig høj kvalitet, og allerede da manuskriptet kom til Rigsarkivet i 1929, var det ved at falde fra hinanden.

Derfor begyndte man i 2010 en restaurering af *Kong Valdemars Jordebog* på det

Kongelige Biblioteks bevaringsafdeling, der nu er ved at være afsluttet. I forbindelse med restaureringen, hvor den vil få genskabt de originale syninger i bogryggen, har kodekset været underkastet nøje kodikologiske undersøgelser. Konservator MSc. Jiří Vnouček har undersøgt pergamentsiderne for skrabemærker (ved tilvirkningen af skindet), sidetilskæring, pergamenttyper (hvilke dyr det stammer fra) og prikning til linjering, samt syninger og bogens permer (træstykker i bogens omslag). Analyserne er endnu ikke helt færdige, men resultaterne forventes publiceret i nærmeste fremtid, og så vil man kunne vide mere om bogens tilblivelse. Nogle foreløbige resultater findes dog (se billedteksten). Samtidig er bogen blevet digitaliseret, og der er planer om at lægge den på arkivalieonline.dk – så en gang fra efteråret kan alle sandsynligvis se dette unikke middelalderkodeks.



Under restaureringen af *Kong Valdemars Jordebog* har man afdaget det bind, som bogen fik i 1851. Under dette kunne man på permerne finde rester af den originale indbinding – et brunt læderbind – samt se stempelmærker i permerne (træpladerne) fra udsmykningen af det originale bind. Ifølge de foreløbige undersøgelser viser stemplerne, og det mønster de danner, at indbindingen er nogenlunde samtidig med selve håndskriftet (*Jordebogen* menes at være fra 1231) – altså er samlingen af alle de forskellige tekster sket relativt hurtigt efter Jordebogens nedskrivning. Samtidig er det interessant, at lignende mønstre kendes fra tyske klostre. Foto af Det Kongelige Bibliotek.